

Mars et Historia

Nederlandse Vereniging voor Militaire Historie

Jaargang 51 | 2017 | Nr.4

Verantwoording omslagfoto's en -illustraties

Omslag

De Nederlandse medaille van het Rode Kruis met Balkangesp. Deze werd verstrekt aan alle deelnemers van de ambulances tijdens de Balkanoorlog in 1913.

Nationaal Militair Museum (NMM), Soesterberg

Onder

Getuigschrift van het Bulgaarse Rode Kruis dat werd verstrekt bij het herinneringsteken van het Rode Kruis, 1913.

NMM, Soesterberg

Binnenzijde vooromslag

De voorzijde van het voormalig Militair Invalidenhuis aan de Hoge Rijndijk in Leiden.

Foto: RobBeurseFotografie

Achterop

Het vaandel van het 7e regiment infanterie van linie, getekend door J. Hoyneck van Papendrecht. Mogelijk een voorstelling van het 7e regiment in Bremen tijdens een ceremonie op 22 maart 1807 toen de vanden uitgereikt werden aan de eenheden die toen gelegerd waren in Duitsland.

Foto: M. Wink

Binnenzijde achterkant

Boven

De Britten wisten op 14 juni 1795 bij Sint-Helena de retourvloot van de Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC) te kapen. De Britse maritieme schilder Thomas Luny maakte in 1797 een olieverfschilderij over deze gebeurtenis. Tegenwoordig is dit doek in bezit van het Maritiem Museum Rotterdam.

Maritiem Museum Rotterdam, inventarisnummer P4146

Mars et Historia

Mars et Historia is een veelzijdig militair-historisch tijdschrift waarin zowel militaria als historisch onderzoek aan bod komen en is een uitgave van de Nederlandse Vereniging voor Militaire Historie. Mars et Historia verschijnt in de maanden maart, juni, september, december. Informatie voor het aanleveren van kopij of over het aanleveren van advertenties vindt u op onze website, www.marsethistoria.nl.

Redactieadres

E redactie@marsethistoria.nl of eindredactie@marsethistoria.nl

Redactie

Drs. Liesbeth Brama, hoofdredacteur
Drs. Ed Coumans, eindredacteur
Drs. Corstiaan Prince
Dr. Louis Ph. Sloos
Dr. Dirk Starink

Webredactie: Erwin Muilwijk

Logo: Lex Tempelman

Vormgeving en druk: Groen Media, Leiden

ISSN 0928-5156

De Nederlandse Vereniging voor Militaire Historie, opgericht op 20 augustus 1966 en erkend bij Koninklijk Besluit van 14 juni 1968, is er voor allen, die zich verdiepen in de geschiedenis, tradities, uniformen, emblemen, wapens en onderscheidingen, en het ceremonieel van militaire en semi-militaire organisaties, meer in het bijzonder die van Nederland en de (voormalige) overzeese Rijksdelen.

Bestuur

Drs. R. de Winter, voorzitter
H.A. Bresser, secretaris
Dr. W.L.M. Adriaansen, penningmeester
Mevr. drs. L. Brama
Drs. T. Broos
Ing. R. C. Kuenen
Dr. L. Ph. Sloos

Secretariaat

Nijverdalseweg 97, 7461 TC Rijssen, T 0548 52 23 42,
E info@marsethistoria.nl

Lidmaatschap

De jaarcontributie voor 2018 voor leden die geen machtiging tot inning hebben verstrekt, bedraagt € 39,50 (buitenland € 44,50). Leden die een machtiging tot inning hebben verstrekt, krijgen een korting van € 2,50. Voor meer informatie over het lidmaatschap en de vereniging, zie onze website, www.marsethistoria.nl.

Ledenadministratie

Dr. W.L.M. Adriaansen, T 076 541 20 54,
E w.adriaansen@planet.nl

Sociale media

Mars et Historia | Facebook
[@MarsHistoria](https://twitter.com/MarsHistoria) | Twitter

Inhoud

Van de voorzitter Drs. Rolf de Winter	2
Redactioneel Drs. Liesbeth Brama	6
Zorg voor invalide militairen in de 19e eeuw W.A.J. Zonderop	7
Dr. Voerman en de Nederlandse ambulance in Bulgarije Mathieu Willemsen	15
Getrouwheid aan den Koning Martijn Wink	24
'Twice a citizen' Drs. Wim Maas en drs. Wim de Natris	30
Symposium Hollandse krijgsgevangenen Drs. Corstiaan Prince	40
Boekbespreking	43
Literatuursignaleringen	44

prijs los nr. € 7,50

Van de voorzitter

In Memoriam Diekerhoff Fonds

In het vorige nummer kon ik u trots melden dat aan onze vereniging de ANBI-status is toegekend. Als *Algemeen Nut Beogende Instelling* (ANBI) kunnen wij onze doelstellingen nastreven onder fiscaal aantrekkelijke omstandigheden: een ANBI betaalt geen erf- of schenkbelasting voor erfenissen en schenkingen, en donateurs van een ANBI mogen hun giften aftrekken van de inkomsten- of vennootschapsbelasting. De verwerving van de ANBI-status viel min of meer samen met de opheffing van de aan onze vereniging gelieerde Stichting Diekerhoff Fonds. In zekere zin kan de ANBI-status worden beschouwd als natuurlijke opvolger van het Diekerhoff Fonds, dat als voornaamste doelstelling had het (mede) mogelijk maken van publicaties of andere initiatieven op militair-historisch gebied in de breedste zin van het woord. Wat uitvoeriger dan gewoonlijk wil ik op deze plek stilstaan bij de betekenis van dit nu, voormalige fonds en zijn markante naamgever.

Wie was Frans Diekerhoff?

Frans Lodewijk Diekerhoff (1910-1979) stond in 1966 als medeoprichter en eerste voorzitter aan de wieg van onze vereniging, toen nog voluit: de *Nederlandse Vereniging tot beoefening van de Militaire Historie*. Diekerhoff, die daarom kan worden gerekend tot de "Founding Fathers" van *Mars et Historia*, had in het oprichtingsjaar van de vereniging al een boeiende levensloop achter zich. De op 29 mei 1910 in Amsterdam geboren Diekerhoff trad op achttienjarige leeftijd als stuurmansleerling in dienst bij de Koninklijke Paketvaart-Maatschappij (KPM). Na verschillende reizen naar Nederlands-Indië behaalde hij aan de zeevaartschool te Amsterdam in 1931 zijn diploma Derde Stuurman Groote Stoomvaart. In datzelfde jaar werd hij opgeroepen voor het vervullen van zijn militaire dienstplicht. Hij diende als sergeant bij het korps Torpedisten in de Willemskazerne te Gorinchem. Daarna voer hij als vierde stuurman op meer dan vijftien verschillende schepen van de KPM en zag zo alle grote eilanden van de Indische archipel alsook delen van het toenmalige Frans-Indochina, de Filippijnen en China. In 1936 behaalde hij in Nederland aan de zeevaartschool zijn diploma Tweede Stuurman Groote Stoomvaart en voer andermaal voor de KPM naar onder meer Maleisië, Java, Nieuw-Zeeland en Australië.

Gelet op zijn status als koopvaardijofficier was het niet verwonderlijk dat hij in geval van mobilisatie zou worden ingedeeld bij de marine. Bij het uitbreken van de

Frans Lodewijk Diekerhoff, eerste voorzitter van *Mars et Historia* en naamgever van het Diekerhoff Fonds.

Tweede Wereldoorlog in 1939 moest hij zich melden in de Goebengkazerne in Soerabaja en werd geplaatst op de patrouilleboot Hr.Ms. P4. Op 15 augustus 1940 volgde zijn beëdiging tot luitenant-ter-zee der derde klasse bij de Koninklijke Marine Reserve. Begin 1941 kreeg hij het commando over Hr.Ms. Mijnenveger *Kawi*. Daags na de Japanse luchtaanval op de Amerikaanse marinebasis Pearl Harbor verklaarde Nederland op 8 december 1941 de oorlog aan het keizerrijk. Diekerhoff maakte over de eerste oorlogsmaanden korte dagboekantekeningen: '25 december 1941, vanaf deze tijd mijnen geveegd in het Westervaarwater bij Soerabaja. Twee Japanse mijnen gedemonteerd; 49 geveegd en vernietigd. Werden drie maal gemitrailleerd en twee maal gebombardeerd door Japanse vliegtuigen.' In een latere fase van de strijd kreeg Diekerhoffs mijnenjager ook te duchten van de Japanse marine: 'Eenmaal beschoten door een Japanse onderzeeër en twee maal beschoten door Japanse torpedootjager'. Kort na de voor de geallieerden dramatisch verlopen Slag in de Javazee kreeg Diekerhoff opdracht zijn eigen schip te vernietigen. Op 6 maart

1942 bracht hij de *Kawi* – waarop hij talrijke gevaren had doorstaan – bij Soerabaja tot zinken om een dag later als sectiecommandant aan te treden van een colonne Aan en Afvoertroepen van KNIL en Marine. Op Oost-Java zou zijn eenheid vijfmaal in vuurcontact komen met Japanse patrouilles en tweemaal worden gemitrailleerd door vijandelijke vliegtuigen. Voor zijn optreden in deze acties werd Diekerhoff nadien gedecoreerd met het Kruis van Verdienste, een Nederlandse dapperheidsonderscheiding voor degenen die zich 'in het belang van de Nederlandse staat in verband met vijandelijke actie door moedig en beleidvol optreden hebben onderscheiden'.

466 maal op patrouille

Na op 18 maart 1942 krijgsgevangen te zijn genomen, volgden jaren van ontberingen in Japanse kampen op Java, Sumatra en in Singapore. Reeds enkele weken na zijn bevrijding door de Britten in september 1945 trad Diekerhoff op als commandant van een Marinecompagnie in Batavia, het huidige Jakarta. De summier aantekeningen in zijn dagboekje verraden een heftig bestaan: 'Werden bewapend met oude KNIL-wapens. 6 okt. eerste gevechten op het Waterlooplein met TNI-eenheden. 28 okt. 1945 compagniescommandant Marine Bewakings Compagnie Batavia (MBAB). Tot 14 juni 1946 466 maal op patrouille. 57 maal vuurgevechten en één maal handgemeen.' Tijdens zijn repatriëring volgde hij onder meer een applicatiecursus tot officier der mariniers op een kazerne in Doorn. Als reservekapitein der mariniers keerde hij in mei 1947 terug naar Indië, waar hij deelnam aan de Eerste Politie Actie en tot november 1950 verschil-

Majoor F.L. Diekerhoff (links) en kapitein E.F. Meerdink snijden een taart aan ter gelegenheid van de verjaardag van het Korps Mariniers, tijdens hun opleiding in Camp Upshur (Quantico, USA), 1952.

lende functies bekleedde bij de Mariniersbrigade. In 1949 werd Diekerhoff beroepsofficier en bevorderd tot majoor. Na de soevereiniteitsoverdracht aan Indonesië bleef hij nog bijna een jaar in Soerabaja waar hij zich bezighield met 'afwikkelingsaangelegenheden'. Daarna vertrok hij naar Hollandia in het toenmalige Nederlands Nieuw-Guinea, waar hij de functie van stafofficier bij de commandant der Zeemacht vervulde.

Eenmaal terug in Nederland stond zijn loopbaan een tijd lang in het teken van opleidingen. Er volgde een plaatsing in Groot-Brittannië bij de *School of Amphibious Warfare* in Fremington en aansluitend een acht maanden durende cursus in de Verenigde Staten bij het *United States Marine Corps* op de opleidingsbasis Quantico in Virginia. Deze internationale ervaringen kwamen hem goed van pas tijdens zijn commandantschap van het Amfibisch Oefenkamp Texel, tegenwoordig de Joost Dourleinkazerne aan de Mokbaai op de zuidpunt van het Waddeneiland.

In de laatste fase van zijn militaire loopbaan kreeg Diekerhoff de gelegenheid zich te wijden aan zijn passie voor militaire en maritieme geschiedenis. Enkele maanden na zijn bevordering tot luitenant-kolonel der mariniers in juni 1960 begon hij een studie aan de faculteit geschiedenis van de Rijksuniversiteit Utrecht, en in 1962 werd hij benoemd tot plaatsvervangend hoofd van het Bureau Maritieme Historie van de Marinestaf in Den Haag. Niet alleen verrichtte hij het nodige onderzoek – van zijn hand verschenen de publicaties *De Vloot in de 17^e Eeuw* (Bussum 1967) alsmede *Het marine-uniform tot 1809* (Den Haag 1969) – ook verzamelde hij voorwerpen en gegevens die betrekking hadden op de historie van 'zijn' Korps Mariniers. De vruchten van zijn arbeid stelde hij ter beschikking van de korpsverzameling van de Mariniers, het latere Mariniersmuseum in Rotterdam. De tegenwoordig bij het Nederlands Instituut voor Militaire Historie ondergebrachte collectie F.L. Diekerhoff (1581-1967) omvat ruim vier meter documentatie over onder meer het Korps Mariniers, scheepsjournalen, uniformen, wapens, vlaggen en emblemen.

QUA PATET ORBIS

Begin 1965 kwam er met een eervol ontslag een einde aan zijn militaire loopbaan. Luitenant-kolonel b.d. Diekerhoff bleef zich evenwel bezighouden met militaire geschiedenis. Zo was hij als vrijwillig medewerker verbonden aan het Museum van de Koninklijke Marechaussee in Buren, waar hij het archief en de bibliotheek op poten zette. Zoals vermeld was hij in 1966 medeoprichter en eerste voorzitter van onze vereniging. Mede als gevolg van de in Japanse krijgsgevangenschap geleden ontberingen werd zijn gezondheid allengs brozer. Kort nadat hij het voorzitterschap van *Mars et Historia* had overgedragen aan Carel

Heshusius overleed hij op 9 februari 1979 in het stadsziekenhuis te 's Hertogenbosch. Zijn teraardebestelling vond plaats op de Algemene Begraafplaats van zijn woonplaats Geldermalsen. De kist 'was gedekt door de Nederlandse vlag, zijn hoofdofficierspet met mariniers-sabel en zijn onderscheidingen', zijn grafsteen gesierd met het wapenschild van het Korps Mariniers, inclusief de lijfspreuk: *QUA PATET ORBIS* (Zo wijd de wereld strekt). Gelet op Diekerhoffs mondiale levenswandel een lijfspreuk die zonder meer ook op hem persoonlijk van toepassing was.

In een *IN MEMORIAM* van de hand van toenmalig bestuurslid Egbert van Popta werd Diekerhoff – naast gastvrij, stijlvol en rechtvaardig – gekarakteriseerd als 'een goed mens in de ware zin des woords; zeer behulpzaam en sympathiek (...) doordrongen van het dienende aan zijn medemens van welke rang ook'.

Stichting Diekerhoff Fonds (1983-2017)

Begin jaren tachtig nam het bestuur van *Mars et Historia* het initiatief tot oprichting van een fonds met het doel 'materiële en financiële steun te verlenen aan het tot stand komen en uitgeven van belangrijke daartoe in aanmerking komende boek-, beeld- en muziekwerken, publicaties en bundels op militair-historisch gebied, in de meest ruime zin genomen'. Als eerbetoon aan de eerste voorzitter van de vereniging werd – met instemming van diens weduwe – Frans Lodewijk Diekerhoff naamgever van dit fonds. De Stichting Diekerhoff Fonds werd op 18 oktober 1983, keurig bij notariële akte, opgericht en was gevestigd te 's-Gravenhage. Een jaar eerder was het initiatief tot oprichting van het Diekerhoff Fonds voorgelegd aan de Algemene Ledenvergadering van de vereniging en had een warm onthaal gekregen. Het voorstel om een 'aanloopsom' van duizend gulden uit de verenigingskas alsmede 'de betaling van notaris- en eventuele andere noodzakelijke kosten voor de op-

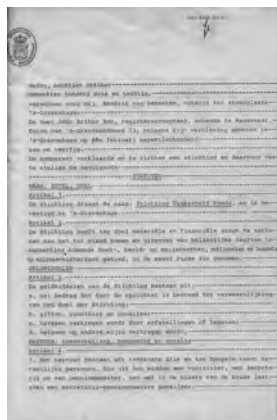
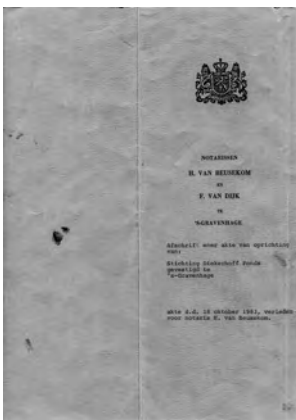
richting' beschikbaar te stellen, werd 'middels een krachtig applaus' ingewilligd.

Onder de hamer

De Stichting Diekerhoff Fonds, die werd ingeschreven in het handelsregister van de Kamer van Koophandel, verkreeg haar geldmiddelen in hoofdzaak vanuit de vereniging en via donaties. Jaren achtereen organiseerde *Mars et Historia* op haar Algemene Ledenvergadering veilingen en verlotingen ten bate van het Diekerhoff Fonds. De prijzen voor deze verlotingen werden door de leden beschikbaar gesteld. Ook de historische diensten van de verschillende krijgsmacht delen 'sponsoren' de verloting door enkele van hun militair-historische publicaties beschikbaar te stellen. Memorabel waren met name de door de vereniging georganiseerde militaria-veilingen waarbij (een deel van) de opbrengst aan het Diekerhoff Fonds beschikbaar werd gesteld. Oud-bestuurslid en voormalig commandant der Koninklijke Marechaussee, generaal-majoor b.d. Frans van Lier trad doorgaans op als veilingmeester. Vanaf de jaren negentig werd hij daarbij geassisteerd door penningmeester Wil Zaagman, die later de veilinghamer van Van Lier overnam en het initiatief nam tot de laatste grote en geslaagde militaria-veiling die in 2005 in het Geniemuseum te Vught plaatsvond. De opbrengsten van de verlotingen en veilingen – die na afloop niet zonder trots tot op de gulden nauwkeurig werden bekend gemaakt – zorgden ervoor dat de middelen van het fonds 'langzaam maar wel gestadig' konden toenemen tot ruim boven de 10.000 euro.

Het stichtingsbestuur van het fonds bestond uit drie bestuursleden van de vereniging, aangevuld met enkele leden die door het bestuur van *Mars et Historia* werden voorgedragen. Op deze wijze was de verbondenheid tussen de vereniging enerzijds en de Stichting Diekerhoff Fonds anderzijds in bestuurlijke zin gewaarborgd. Alhoewel de bestuursleden voor een periode van maximaal zes (later vier) jaar werden benoemd, was een volgens 'rooster aftredend bestuurder (...) onmiddellijk herbenoembaar'. Lange tijd was statutair vastgelegd dat een bestuurder moest aftreden zodra de zeventigjarige leeftijd werd bereikt. Eind 2005 werd deze vorm van 'leeftijdscriminatie' met een statutenwijziging ongedaan gemaakt.

De kern van het eerste stichtingsbestuur bestond in 1983 uit Carel Heshusius (voorzitter), Egbert van Popta (secretaris) en John Bom (penningmeester). Kort na de millenniumwisseling kreeg het bestuur een personele samenstelling die anderhalf decennium nagenoeg ongewijzigd bleef: Rolf de Winter (voorzitter), Wil Zaagman (secretaris-penningmeester), Theo Postma, Hans Andriessen en Kees Schulten. In de ruim twintig jaar die ik, aanvankelijk als lid en later als voorzitter, van het

Omslag en eerste bladzijde van de notariële oprichtingsakte van het Diekerhoff Fonds.

stichtingsbestuur mocht deel uitmaken, werd altijd in genoeglijke sfeer vergaderd. De taken van het bestuur bestonden naast een jaarlijkse verantwoording van de financiële verslaglegging, vooral uit het beoordelen van de verzoeken tot steunverlening die bij het Diekerhoff Fonds werden ingediend. Vaak ging het om financiële steun bij het mogelijk maken van publicaties van belangwekkende en boeiende manuscripten op militair-historisch terrein. Het kwam voor dat uitgevers zich niet wilden wagen aan de publicatie van een manuscript omdat dit te zeer betrekking had op een – vanuit commercieel oogpunt riskant – militair-historisch niche-onderwerp. Het Diekerhoff Fonds kon dan uitkomst bieden. Lang niet alle bij het fonds ingediende verzoeken, konden worden gehonoreerd. Bij het scheiden van het kaf en koren, stond de inhoudelijke kwaliteit van het manuscript voorop. Gelet op de toch relatief bescheiden middelen van het fonds, moesten soms harde keuzes worden gemaakt als er meerdere steunverzoeken waren binnengekomen. Na ampel overleg poogde het bestuur dan altijd strenge maar rechtvaardige besluiten te nemen.

Calmeyer, huzaren en commando's

In de loop der jaren kon het Diekerhoff Fonds bijdragen aan de totstandkoming van een breed scala militair-historische uitgaven. Het fonds heeft de publicatie van een flink aantal proefschriften mede mogelijk gemaakt, zoals *Oorlog om Holland 1000-1375* van Ronald de Graaf, *M.R.H. Calmeyer. Herinneringen. Memoires van een christen, militair en politicus* van Jan Hoffenaar en *Twee eeuwen dienstplicht, discipline, dienstweigering en deserte* van Stan Meuwese. De financiële steun die het fonds verleende was zeker niet exclusief voorbehouden aan dissertaties; boeiende militair-historische manuscripten zonder wetenschappelijke pretenties konden ook meer dan eens worden gesteund. Enkele voorbeelden van die laatste categorie zijn onder andere: *Mijn Ruiters. Ervaringen als commandant van het 4e Eskadron Pantserwagens, Huzaren van Boreel, tijdens de Politionele Acties (1947-1949) in toenmalig Nederlands-Indië* van

Marien de Jonge, *De ransel op de rug. De uitrustingsstukken van de Nederlandse soldaat sinds 1813* door Martien Talens en *Commando. Historie en opleiding van Nederlandse Commando's* van Hans de Wall en Rien Stegman. Een van de laatst gehonoreerde steunverleningen van het Diekerhoff Fonds betrof een verzoek vanuit de vereniging zelf om in 2016 de organisatie van het gouden jubileumsymposium op Landgoed Bronbeek en de publicatie van het jubileumboek *Traditie en Vernieuwing* te helpen bekostigen.

In de laatste jaren namen de geldmiddelen van het fonds geleidelijk af. Grote donaties bleven uit, de rente op de bankrekening werd voortdurend verlaagd, de verlotingen op de Algemene Ledenvergadering verdwenen van de agenda en de militaria-veilingen die in de loop der jaren voor een niet onaanzienlijk deel van de middelen hadden gezorgd, bleken – met dank aan het internet – steeds minder lonend. Terwijl de inkomsten opdroogden, koos het stichtingsbestuur ervoor om verzoeken tot financiële steunverlening in behandeling te blijven nemen en te honoreren, desnoods tot de bodem van de schatkist in zicht kwam. In de loop van het afgelopen jaar waren de middelen praktisch uitgeput en is besloten tot liquidatie van het Diekerhoff Fonds over te gaan. Secretaris-penningmeester Zaagman trad op als vereffenaar en droeg zorg voor de opheffing in het handelsregister van de Kamer van Koophandel met ingang van 12 september 2017. Het financiële restant, een schamele som van nog geen 200 euro, is gestort op de rekening van de penningmeester van *Mars et Historia* en daarmee was de cirkel weer rond. In de bijna 34 jaar van haar bestaan heeft de Stichting Diekerhoff Fonds, trouw aan haar doelstelling, talrijke steentjes kunnen bijdragen aan de totstandkoming van een rijkgeschakeerd palet aan militair-historische publicaties en initiatieven. De stichting verdient daarom, evenals haar naamgever, zonder meer een eervolle vermelding in de annalen van deze vereniging.

Drs. Rolf de Winter
Voorzitter

Redactioneel

Met nu alweer het laatste kwartaalblad van 2017 in de hand kruipen we langzamerhand naar het einde van het jaar toe. De kerstdagen en oud en nieuw staan spoedig weer voor de deur. Nog even en 2018 doet zijn intrede. Hebt u nog goede voornemens voor het nieuwe jaar? De redactie heeft in ieder geval de ambitie om van 2018 weer een mooi Marsjaar te maken met vele interessante artikelen in ons kwartaalblad. Daarvoor kunnen we overigens uw hulp gebruiken: als u een interessante pennenvrucht hebt, dan bent u van harte welkom om deze onder de aandacht van de redactie te brengen.

In dit laatste nummer van 2017 treft u weer een interessante mix van oude en nieuwe geschiedenis aan. In het artikel "Zorg voor invalide militairen in de negentiende eeuw" neemt Werner Zonderop ons mee naar het Leiden van de negentiende eeuw waar 200 jaar geleden het eerste nationale Militair Invalidenhuis voor militaire slachtoffers werd opgericht. De vele oorlogsinvaliden door de slag bij Waterloo noopte koning Willem I ertoe om dit huis te stichten. Het is een boeiend artikel dat de zorg voor deze militairen in de negentiende eeuw goed beschrijft. Een artikel waar meer de medische zorg naar voren komt, is de bijdrage van Mathieu Willemsen: "Dr. Voerman en de Nederlandse ambulance in Bulgarije". Naar aanleiding van een collectie documenten en onderscheidingen van officier van gezondheid dr. Anthonie Pieter Voerman in het Nationaal Militair Museum beschrijft de auteur de uitzending van de Nederlandse ambulance naar Bulgarije tijdens de eerste Balkanoorlog in 1912. De avonturen van dr. Voerman en zijn reisgenoten worden in een meeslepend verhaal treffend neergezet.

Van een andere orde is het artikel van Martijn Wink: "Getrouwheid aan den Koning". In het artikel wordt de geschiedenis van het vaandel van de Koninklijke Hollandse infanterie van linie beschreven. Met zorgvuldig archiefonderzoek in zowel binnen- als buitenland weet de auteur de mistige geschiedenis van dit vaandel te ontrafelen. Voorts hebben Wim de Natris en Wim Maas zich ingespannen voor een boeiend artikel over geschiedenis van de Koninklijke Vereniging van Nederlandse Reserve Officieren (KVNRO). Dit jaar is het precies honderd jaar geleden dat een voorganger van deze vereniging werd opgericht. Ter ere van dit honderdjarig bestaan van de KVNRO is een jubileumboek verschenen waarvan het artikel een verkorte weergave is. Het jubileumboek werd 25 oktober aan de koning aangeboden.

Op 29 september organiseerde onze vereniging samen met *Holland Historisch Tijdschrift* en Museum Vlaarding en het symposium "Hollandse Krijgs-

gevangenen". Redacteur Corstiaan Prince was erbij en heeft een pakkend verslag voor u geschreven over deze goed gevulde dag met interessante sprekers. Dit verslag verschijnt in de plaats van het Marsportret. Ik kan het u van harte aanbevelen. En tot slot is onze penningmeester Wim Adriaansen weer bereid gevonden voor het schrijven van een boekrecensie. In deze aflevering vragen wij uw aandacht voor het jongste boek van ons lid (en oud-voorzitter) Jacques Bartels, *En Garde, de invoering en het gebruik van blanke wapens bij het ceremonieel van de Koninklijke Luchtmacht 1913-2016*. Zoals u wellicht via onze website heeft kunnen vernemen, mocht Jacques het eerste exemplaar van zijn boek op 25 augustus uitreiken aan kolonel Leo A. Joesse, chef-kabinet Commandant Luchtmacht en ook voorzitter van de Traditiecommissie Koninklijke Luchtmacht.

Rest mij u nog heel veel leesplezier toe te wensen met dit laatste nummer van 2017!

Drs. Liesbeth Brama
Hoofdredacteur

Zorg voor invalide militairen in de 19e eeuw

W.A.J. Zonderop

De morgen na de Slag bij Waterloo.
Wikimedia Commons.

'Erkenntnis der Nederlanders aan hunne verdedigers.' Vanuit deze gedachte besloot koning Willem I op voordracht van welgestelde burgers een nationaal tehuis voor militairen te stichten, die invalide waren geraakt in de bevrijdingsoorlogen tegen de Franse bezetter. 200 jaar geleden ging in Leiden het eerste nationale Militair Invalidenhuis voor militaire slachtoffers van de slag bij Waterloo open. Waterloo veroorzaakte een omslag in het denken over het krijgsbedrijf en de militair.

De slag bij Waterloo op 18 juni 1815 betekende het definitieve einde van de Franse dominantie in Europa. Napoleon was voorgoed verslagen en werd naar het verre St. Helena verbannen.

De slag zelf was een ware slachting geweest, een van de grootste uit de Napoleontische Oorlogen. Het aantal militairen dat in de gevechten bij Waterloo, Quatre Bras, Ligny en Waver gewond was geraakt, wordt op ruim 65.000 geschat.¹ Alle getuigenissen achteraf zijn eensluidend in hun beschrijving dat Waterloo een weezinwekkend bloedbad was. Zo schreef de Engelse majoor W.E. Frye bij de aanblik vier dagen na afloop: 'Vanmorgen ging ik naar het veld van de strijd, dat iets

voorbij het dorp Waterloo ligt, op het plateau van Mont-Saint-Jean. Maar bij aankomst was het zicht te verschrikkelijk om te zien. Ik voelde me ziek in de maag en was verplicht om terug te keren. Het veelvoud van karkassen, de massa gewonde mannen met verminkte ledematen die niet in staat waren zich te bewegen, en die crepeerden omdat hun wonden niet verzorgd werden of vanwege de honger ..., vormde een aanblik dat ik nooit zal vergeten.²

Het warme weer zorgde ervoor dat de lichamen van de doden snel tot ontbinding overgingen. Volgens een getuige hing er op een kwartier afstand van het slagveld al een verpestende geur.

Toch werden direct na de slag gewonden van beide kanten naar dorpen en steden in de buurt vervoerd. Alleen de stad Brussel werd al overstroomd met 27.000 gewonden. Zij werden niet alleen in hospitalen, kazernes en kerken ondergebracht, maar ook opgevangen in particuliere woningen door goedwillende burgers.

Zo goed en kwaad als het ging probeerden artsen, chirurgijns en verpleegkundigen de gewonden te verzorgen. Een eervolle vermelding verdient de Nederlandse arts, natuuronderzoeker en hoogleraar Sebald Justinus Brugmans. Brugmans kreeg als medisch inspecteur-generaal opdracht naar Brussel te gaan om daar de verzorging van de gewonden te coördineren. Hij had enkele jaren daarvoor onder meer naam gemaakt met zijn onderzoek naar de aard en verspreiding van gangreen (koudvuur) bij gewonde militairen.³ Zijn conclusie was dat hygiëne besmetting kon beteugelen. Brugmans nam in Brussel maatregelen zoals ventilatie, het desinfecteren van matrassen en ruimten, en het afzonderen van patiënten. Brugmans' daadkrachtige en efficiënte optreden redde vele gewonden - vriend én vijand - het leven.

Terugkeer naar het vaderland

De Nederlanders hadden met 30.000 man aan de zijde van de geallieerden gevochten. Ook aan hun kant waren veel doden en gewonden te betreuren. Gewonde

¹ Jurriën de Jong e.a., *Waterloo - 200 jaar strijd* (Amsterdam 2015) 190.

² W.E. Frye, *After Waterloo: Reminiscences of European Travel 1815 to 1819* (Londen 1908) hoofdstuk I mei-juni 1815.

³ Teun van Heiningen, 'Sebald Justinus Brugmans' strijd tegen de hospitaalversterving', *Gewina. Tijdschrift voor de geschiedenis der Geneeskunde, Natuurwetenschappen, Wiskunde en Techniek* 4 (Rotterdam 2003) 216-233.

militairen werden aanvankelijk naar dorpen en steden in het zuidelijke deel van het pas opgerichte Koninkrijk der Nederlanden vervoerd. Als zij daartoe in staat waren, ondernamen ze de reis naar huis. Daar probeerden zij zo goed en kwaad als dat ging hun leven weer op te pakken.

Voor de militairen die invalide waren geraakt en bijvoorbeeld een arm of been hadden verloren, zat een terugkeer naar het leger er niet meer in. Zij moesten maar zien hoe zij in hun levensonderhoud konden voorzien. In veel gevallen voegden zij zich bij het groeiende leger van kwetsbaren, zoals ouderen, gehandicapten, werklozen, ongehuwde moeders, die op de armenzorg waren aangewezen. Ter vergelijking: aan de vooravond van de opening van het Invalidenhuis, deden in 1816 10.600 van de in totaal 28.500 inwoners van Leiden een beroep op de bedeling.⁴

Armenzorg in de negentiende eeuw

In een tijd waarin de verzorgingsstaat nog een onbekend fenomeen was, bestond er een uitgebreid netwerk van instellingen die de zorg voor de armen op zich namen. Liefdadigheid werd door de kerkgemeenschappen, bijzondere instellingen, stedelijke overheid en particuliere weldoeners bedreven. Daarbij ging het niet alleen om uitdeling van geld of voedsel, maar ook om opvang, verzorging, arbeid en onderwijs aan behoeftigen.

Ondersteuning van uitgerangeerde militairen door de overheid was in de eeuwen voor 1800 nauwelijks geregeld. In landen die vaak en met grote legers oorlog voerden, werden huizen voor oorlogsinvalide militairen gesticht (in Engeland het Royal Chelsea Hospital, Frankrijk het Hôtel des Invalides, en Pruisen het Invalidenhaus Berlin). Financiële ondersteuning in de vorm van gratificaties of pensioenen gaf de overheid niet of nauwelijks. De gedachte was dat dood of vermindering het beroepsrisico van Jan Soldaat was. Door deel te nemen aan het gevaarlijke krijgsbedrijf kon hij dat verwachten.

Kentering in denken over zorg voor (afgekeurde) militairen

Met de Napoleontische Oorlogen aan het begin van de negentiende eeuw veranderde dit. Oorlogen duurden lang en werden op grote schaal gevoerd. De grote aantallen gewonden die na afloop terugkeerden en die

maar moesten zien hoe zij zich staande hielden, leverden een risico voor de sociale orde op. Ook het feit dat met invoering van de nationale dienstplicht het karakter van de Europese legers – tot dan toe huurlingen of beroepssoldaten – veranderde, riep de vraag op wie voor het welzijn van deze burgers verantwoordelijk was. Een overweging die ook een rol heeft gespeeld was de beduchtheid dat de aanblik van zoveel verminkte militairen de animo om in het leger te gaan sterk zou verminderen.⁵

Een beroep op armenzorg of bedelarij lag voor de militairen die verminkt of blijvend gehandicapt van het slagveld terugkeerden voor de hand. Toch was er een belangrijk verschil met vroeger. De soldaten die terugkeerden hadden zich immers ingezet voor de bevrijding van het juist gestichte Koninkrijk der Nederlanden. En de recente vorming van een nationaal leger benadrukte nog eens het belang van handhaving van de herwonnen onafhankelijkheid. Mannen die eerder voor Napoleon hadden gevochten, werden nu in de

Een oorlogsinvalide die met bedelen aan de kost moet komen.

Stadsarchief Amsterdam.

⁴ Jaap Moes, 'Sociale verhoudingen en maatschappelijke zorg', in: B.M.A. de Vries (red.) *Leiden: de geschiedenis van een Hollandse stad*, III 1795-1896, (Leiden 2004) 105.

⁵ J.A., Verdoorn, *Arts en oorlog: medische en sociale zorg voor militaire oorlogsslachtoffers in de geschiedenis van Europa*, I (Amsterdam 1972) 430.

Nederlandse landmacht opgenomen. Die landmacht ontving haar vuurdoop bij Waterloo. De verheerlijking van deze mannen kende geen grenzen. Als "brave verdedigers des Vaderlands" kregen zij van stads- en dorpsgenoten een heldenontvangst en werd geld ingezameld om gewonden, verminkten en de gezinnen van gesneuvelde soldaten te ondersteunen.

Gerust kan worden gesteld dat Waterloo tot een herwaardering van het soldatenberoep leidde. Het werk van een militair werd gaandeweg meer als eervol en belangrijk gezien. Het leger moest er immers voor zorgen dat het land niet opnieuw onder vreemde overheersing zou komen. Er mag echter niet uit het oog worden verloren – de verschillen in de hoogte van de financiële tegemoetkoming in de vorm van gagementen en pensioenen illustreren dat⁶ – dat er een duidelijk onderscheid in waardering voor een gewoon soldaat of een officier was.

Fonds 1815

Waardering van de verdedigers van het vaderland is een ding, een ander is dat degenen die gewond uit de strijd zijn gekomen of van wie de achtergebleven gezinsleden het zonder echtgenoot en vader moeten stellen, verzorging en bescherming krijgen. Enkele vooraanstaande Amsterdammers waren zich daar zeer van bewust. Zij hadden enkele maanden voor Waterloo, na de terugkeer van Napoleon uit Elba, het idee opgevat om een fonds te stichten voor beloning van verdienstelijke soldaten en verzorging van verminkten en achtergebleven gezinsleden van gesneuvelde.⁷ Dit landelijk 'Fonds ter Aanmoediging en Ondersteuning van den Gewapenden Dienst in de Nederlanden' werd in april 1815 ingesteld. Koning Willem I verleende het Fonds bij Koninklijk Besluit van 9 november 1815 een reglement. Daarin werd de mogelijkheid opengelaten dat 'voor zooverre de uitgestrektheid van het fonds zulks eenigszins uitvoerlijk maakt' er een invalidenhuis zou worden opgericht.

Dankbare burgers

Na de overwinning bij Waterloo en het bekend worden van het aantal slachtoffers, zamelde men overal in het koninkrijk geld in voor de militairen en hun nabestaanden. De hoogte van het ingezamelde kapitaal overtrof alle verwachtingen. Bij de eerste vergadering van de

De 104-jarige Johann Georg Sauer, die als een van de eerste bewoners in het Militair Invalidenhuis kwam wonen. Erfgoed Leiden en Omstreken.

hoofd- en districtscommissies van het Fonds in Amsterdam op 20 en 21 maart 1816 bleek ruim anderhalf miljoen gulden (bijna tien miljoen euro) te zijn opgehaald.⁸ Een enorm bedrag, zeker als je het vergelijkt met het jaarloon van een gemiddelde arbeider in die tijd (ongeveer 200 gulden). Een jaar later waren de reserves al aangegroeid tot ruim twee miljoen gulden. De uitlening van kapitaal aan de staat leverde het Fonds jaarlijks 50.000 gulden op.

Oprichting eerste nationale Militair Invalidenhuis

Het reglement van het Fonds liet zoals we hierboven hebben gelezen, de mogelijkheid open van de oprichting van een invalidenhuis voor militairen. Nu er zo'n groot bedrag door de inwoners van het koninkrijk ingezameld was, was er geen belemmering om dat plan te realiseren. De bestuurders van het Fonds vroegen daarop aan koning Willem I om hiermee in te stemmen. De vorst gaf direct zijn goedkeuring.

⁶ Volgens het militair reglement van 1814 bedroeg het militair pensioen voor hoofdofficieren en officieren van 3.000 (luitenant-generaal) tot 350 gulden (tweede luitenant) per jaar, en voor een gewoon soldaat 91 gulden per jaar.

⁷ Louis Ph. Sloos, *Onze Slag bij Waterloo: De beleving van de overwinning op Napoleon in Nederland*, (Nijmegen 2015) 149.

⁸ Ph. M. Bosscher, *Honderdvijfenzeventig jaar Fonds 1815; erkenning der Nederlanders aan hunne verdedigers*, (Bussum 1935) 12.

Leiden.

Militair Invalidenhuis Hooge Rijndijk.

Het Militair Invalidenhuis in de negentiende eeuw.
Erfgoed Leiden en Omstreken.

Leiden krijgt een invalidenhuis

De eerste vraag draaide om de plaats waar het invalidenhuis zou moeten komen. Hoewel eerst het centraal gelegen Amersfoort in beeld was, besloten de bestuurders van het Fonds om Leiden als vestigingsplaats aan te wijzen. Dat had ermee te maken dat de Leidse gemeenteraad kosteloos een gebouw aanbood, het vroegere Arme Kinder- of Houhuis aan de Middelweg. De lobby van medisch inspecteur-generaal Sebald Justinus Brugmans, die decennialang als hoogleraar aan de Leidse universiteit verbonden was, hielp ook.

De Leidse bestuurders deden hun aanbod niet slechts uit dankbaarheid voor de veteranen. Ze hoopten dat de lokale economie, waar het ontzettend slecht mee ging, een graantje mee zou pikken van de komst van het invalidenhuis. Leiden sprak de verwachting uit dat 'het Bestuur over het Invalidenhuis de Ingezetenen dezer Stad eventueel zal begunstigen met alle de leverantien zoo van kledingstukken als andersints, welke zoodanig Gesticht en deszelfs bewoners benoodigd hebben; opdat het aanwezen van het zelve, zoo veel mogelijk voor

de burgerij dezer Stad inzonderheit voor de Fabrykanten, Trafykanten en Leveranciers voordelig zij'.⁹

Grondige verbouwing

Begin negentiende eeuw had het Armenhuis ook als kazerne dienstgedaan. Met de aanwijzing als invalidenhuis moesten de soldaten die er gelegerd waren met bekwame spoed vertrekken. Ze hadden het gebouw flink uitgewoond. Voordat de nieuwe bewoners erin konden moest het huis grondig worden verbouwd. Men begon met de constructie van een woning voor de Commandant-directeur, slaapzalen, waslokalen, een eet- en recreatiezaal, en de aanleg van een binnenplein en twee grote tuinen. Er werden verschillende gedenksteden aangebracht zoals die boven de hoofdpoot met de tekst 'Repblica Salve Savcio Militi Grati Cives' (Nu de staat gered is bieden de dankbare burgers dit de gewonde soldaat aan).

Er was ook een infirmerie of ziekenzaal 'ter behandeling van de zieken en van gebreken van minder aanbelang'; bij ernstige ziekte werd een invalide militair opgenomen in het Militair Hospitaal in Leiden.

⁹ Ph. M. Bosscher, *Honderdvijfenzeventig jaar Fonds 1815*, 15.

Verbouwing en opening

De kosten van de verbouwing kwamen voor rekening van het Fonds en bedroegen ongeveer 21.000 gulden – een voor die tijd zeer hoog bedrag.¹⁰ Stedelijke overheden en particuliere weldoeners schonken rijkelijk goederen voor de inrichting van de invaliden. Bedden, matrassen en beddengoed kwamen uit 's-lands oorlogsmagazijnen, de stad Amsterdam schonk kisten met hemden, linnen en pluksel, de stad Doornik 700 kilo linnen. Ook benodigdheden ter verheffing en vrijetijdsbesteding van de invaliden kwamen binnen. Het Bijbelgenootschap Leiden gaf een aantal bijbels, psalmen en gezangboeken, terwijl het hoofdbestuur van het Fonds alle werken van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen (afdeling Amsterdam) voor de nieuwe bibliotheek aankocht.

De verbouwing was weliswaar nog niet helemaal afgerond – de kersverse Commandant-Directeur Mathieu Jacob Brepoels moest korte tijd in de stad op kamers wonen – toch werd het Invalidenhuis op 15 april 1817 officieel geopend. Het Leidse stadsbestuur, de notabelen en al degenen die met het Fonds verbonden waren zullen het als een mijlpaal hebben beschouwd. Een project als uiting van nationale saamhorigheid, met een uniek doel, dat de stad Leiden prestige gaf en niet in de laatste plaats de plaatselijke middenstand economische voordelen zou kunnen bieden.

Eerste bewoners melden zich aan

Nadat een oproep in de Staatscourant was gepubliceerd dat verminkte militairen die aan de doelstelling voldeden een plaats in het Invalidenhuis konden krijgen, meldden zich de eerste zeventien militaire invaliden aan. Onder hen de 104-jarige Johann Georg Sauer, die als eerste nieuwe bewoner op 2 mei zijn intrek nam. Het hoofdbestuur besloot de stokoude man toe te laten vanwege zijn hoge leeftijd en lange staat van dienst 'schoon hij er anders volgens strikt recht geen aanspraak op zou kunnen hebben'.¹¹

In de eerste maanden na de opening bleek de animo voor een plek in het Invalidenhuis gering. Onbekendheid van het nieuwe tehuis bij de doelgroep kan een rol hebben gespeeld. Toch kwam hier snel verandering in. In 1819 werd al een numerus clausus ingesteld toen het bewonersaantal de 100 had bereikt.¹² In die beginjaren

schommelde het aantal bewoners tussen 120 en 150. Later in de negentiende eeuw liep het tot 50 à 80 terug. Ten tijde van de opheffing van het Invalidenhuis in 1935 verbleven er nog slechts 38 'Leidenaren'.

Wie kwamen voor opnemings in het Invalidenhuis zoal in aanmerking? In het begin waren het alleen militairen die in de periode van eind november 1813 tot juni 1815 te land voor Nederland hadden gevochten en daarbij verminkt waren geraakt. Spoedig na de opening mocht

De serre van het voormalige Militair Invalidenhuis aan de Hoge Rijndijk anno 2017.

Foto: RobBeurseFotografie.

ten ook zeelieden zich voor een plaats aanmelden, en werd de groep verder uitgebreid naar verminkten uit eerdere oorlogen. Nog weer veel later - vanaf 1867 - konden ook gebrekkige en oud-militairen worden opgenomen.

Een randvoorwaarde voor opnemings in het Invalidenhuis was dat de militair verminkt of gehandicapt uit de oorlog was gekomen en daarvoor een financiële vergoeding uit het Fonds kreeg. De aard van die vermindering kon nogal verschillen. Zo verbleven er in 1838 23 militairen die geheel blind waren.¹³ In datzelfde jaar werd een matroos der 1e klasse van de Koloniale Marine opgenomen, die door het afgaan van een stuk geschut beide armen had verloren. Door tussenkomst van koning Willem I werden voor hem een paar kunstarmen vervaardigd.¹⁴

¹⁰ K.H.O. van Bennekom, *Invalidenhuis te Leiden*, (z.p. 1867) 15.

¹¹ Stadsarchief Amsterdam (SA), toegang 355, inv.nr. 391, bijlage No. 23.

¹² Ph. M. Bosscher, *Honderdvijfenzeventig jaar Fonds 1815*, 17.

¹³ *Leydse Courant*, 17 december 1838.

¹⁴ *Leydse Courant*, 8 februari 1839.

Drankorgels, lediggangers en driftkoppen

De mannen die in het Invalidenhuis woonden hadden allen als (beroeps of dienstplichtig) soldaat gediend. Beroepssoldaten waren overwegend afkomstig uit de onderste sociale laag van de bevolking; meestal kwamen zij van het platteland. Traditiegetrouw dienden ook soldaten van verschillende nationaliteiten in de Europese legers en dat zag men terug in het Invalidenhuis.¹⁵

Voor de staf was het een hele opgave om dergelijke ruwe jonge kerels, de meesten in de leeftijd van twintig tot veertig jaar en ook nog eens behept met een meer of minder ernstige verminking of handicap, in het gareel te houden. Frustratie en verving leidden vaak tot drankmisbruik. Structureel drankmisbruik was reden voor verwijdering. Zo maakte ene Boudewijn Hijzelendoorn het wel zeer bont. Buiten veelvuldige dronkenschap maakte hij zich schuldig aan onbetamelijke uitdrukkingen en schelden als 'het Invalidenhuis is een lorreboel, een dievenhuis enz.' Hijzelendoorn kreeg het letterlijk aan de stok met de sergeant-portier. Toen die hem binnen wilde houden sloeg Hijzelendoorn zijn rotting op het hoofd van de portier kapot. Commandant-directeur Johann Christiaan Friedrich Koch liet er geen gras over groeien en adviseerde het hoofdbestuur om de driftkop "weg te jagen".¹⁶

Redenen om het Invalidenhuis te verlaten

Belangstellenden voor een plaats in het Invalidenhuis meldden zich op vrijwillige basis aan. Ze konden ook vrijwillig vertrekken, of zoals we hierboven gezien hebben onvrijwillig verwijderd worden wanneer hun gedrag daar aanleiding toe gaf. Een geregeld voorkomende reden om vrijwillig het Invalidenhuis te verlaten was dat de bewoner een vrouw ontmoette en met haar elders ging wonen.

Toch was het leven in het Invalidenhuis vergeleken met het leven daarbuiten niet slecht. Hoewel er niet met geld werd gesmeten was de invalide bewoner beter af dan menige inwoner van het koninkrijk. Zo kreeg omstreeks 1830 een bewoner tweemaal daags een maaltijd, waaronder 's ochtends vleessoep.¹⁷ Bij de gemiddelde arbeider kwam nooit vlees op tafel. Daarnaast had de invalide redelijk wat bewegingsvrijheid en was het hem toegestaan een baantje in de stad te nemen, om zo zijn zakgeld aan te vullen.

Tegelijkertijd is het begrijpelijk dat een aantal van hen als dat mogelijk was de kans greep, om hun oude dag

De gevelsteen van het voormalige Militair Invalidenhuis: 'Nu de staat gered is bieden de dankbare burgers dit de gewonde soldaat aan.'

Foto: RobBeurseFotografie.

bij familie door te brengen. Daar konden ze meer huishoudelijkheid ervaren dan in het ongezellige tehuis, waarover H.W. Fischer, lid van Raad van Administratie, schrijft dat de vrolijkheid die zozeer bijdraagt om het leven te veraangename er geheel ontbreekt.¹⁸ Ook andere bronnen spreken van een ongezellige leefomgeving, die maakt dat invaliden veel tijd in de stad doorbrengen – met alle risico's van zedenbederf – in plaats van zich met hun medebewoners te onderhouden. Fischers boekje in 1913 over het Invalidenhuis werd gepubliceerd om met de opbrengst ervan nieuw meubilair aan te kopen voor het nieuwe gebouw aan de Hoge Rijndijk.

Bestuur

De staf van het Invalidenhuis bestond uit de commandant-directeur die "het bevel in het gesticht" had, de adjudant-onderofficier en de portier. Zij waren verantwoordelijk voor het dagelijkse reilen en zeilen. De commandant-directeur verdiende met zijn prestigieuze baan 1.800 gulden per jaar. Daarnaast had hij vrije inwoning en gratis medische behandeling. Hiertegen steekt de jaarlijkse vergoeding van 75 gulden voor werkzaamheden als oppasser mager af. Maar dat waren bij voorkeur oud-soldaten die gewend waren aan een laag loon.

Procedures, taken en verantwoordelijkheden waren neergelegd in het 'Reglement van inrigting, beheer en administratie van het Invalidenhuis, gevestigd binnen

¹⁵ Louis Ph. Sloos, *Onze Slag bij Waterloo*, 159.

¹⁶ Stadsarchief Amsterdam (SA) Notulen van de vergadering van commissarissen van het invalidenhuis, toegang 355, inv. nr. 393 1844-1850.

¹⁷ Ph. M. Bosscher, *Honderdvijfenzeventig jaar Fonds 1815*, 18.

¹⁸ H.W. Fischer, *Over en voor het Leidsche Invalidenhuis* (Leiden 1914) 21.

De voorzijde van het voormalig Militair Invalidenhuys.

Foto: RobBeurseFotografie.

de Stad Leiden.¹⁹ Het bevatte ook kledingvoorschriften. Zo droeg de invalide een uniform dat bestond uit een blauwe rok met oranje kraag en oranje omslagen, een blauw of wit vest met mouwen, een grijze broek, een kapot (soldatenoverjas) en een driekante hoed met oranje kokarde. Op de knopen van rok en hoed stond het woord invalide. Hij werd ook met een kleine sabel uitgerust, om daarmee – wat dat dan ook mocht inhouden – “den inwendigen dienst in het huis” te doen.

Kosten

De kosten van het Invalidenhuys kwamen geheel voor rekening van het Fonds en vormden een flinke financiële belasting. In 1838 schreef de *Leydse Courant* daarover: ‘Men ontveinst het evenwel niet dat deze inrichting kostbaar is; dit wordt veel veroorzaakt door den zwakken en hulpbehoevenden toestand, waarin vele Invaliden zich bevinden, die, behalve van wijn en andere versterkende middelen, ook buitengewone oppassing vereischen.’²⁰

Vanaf 1844 droeg het Rijk structureel jaarlijks 5.000 gulden bij, ongeveer een kwart van de jaarlijkse uitgaven voor het tehuis. Door diverse factoren zoals verminderde opbrengsten van renten, geld uit collecten, aanmeldingen van invaliden etc. fluctueerde de hoogte van het vermogen van het Fonds. Naarmate de Fondsinkomsten minder werden, drukte het Invalidenhuys zwaarder op de begroting. En dat leidde weer tot discussie over het voortbestaan van het Invalidenhuys.

Des te meer toen in 1863 het Koloniaal Militair Invalidenhuys in Bronbeek zijn deuren opende. Weliswaar was de doelgroep – oud-militairen van het leger in Nederlands-Indië – anders, toch werd de vraag opgeworpen of het Invalidenhuys in Leiden nog nodig was. Misschien zouden de “Leidenaren” wel in Bronbeek kunnen worden gehuisvest. De minister van Oorlog was daar fel op tegen. In 1902 stelde hij, dat ‘door het samenbrengen van zo verschillende elementen als de oud-Indische en oud-hollandse militairen de doelstelling van Bronbeek geweld zou worden aangedaan’.²¹ Het was echter een kwestie van tijd voordat de laatste Leidse invaliden hun tehuis voor Bronbeek zouden inruilen.

Nieuwbouw

Eind negentiende eeuw bleek het gebouw in slechte staat. Vocht veroorzaakte schimmel en afbladdering van pleisterwerk. De inrichting voldeed ook niet meer aan de eisen van de tijd. Er was slechts één bad, zonder behoorlijke afvoer, voor alle bewoners. De houten bedden (kribben) en kastjes aan de muur stamden nog uit de begintijd van het Invalidenhuys. Die kastjes versierden de invaliden naar soldatentrant met allerlei plaatjes, waarbij ‘het merkwaardig is het op te merken hoeveel de oude heeren daarbij nog voelen voor het schoone geslacht’.²²

Men besloot om een nieuw gebouw neer te zetten, dat ontworpen werd door de vooraanstaande architect C.B. Posthumus Meyjes. Op 14 oktober 1913 werd het gebouw aan de Hoge Rijndijk feestelijk geopend. Toen het Invalidenhuys in 1917 100 jaar bestond verleende koningin Wilhelmina het tehuis het predicaat Koninklijk.

Vertrek van de bewoners

De nieuwbouw, goede verzorging en dito recreatie – het Invalidenhuys kreeg al in 1929 de beschikking over een radio-inrichting – ten spijt, liep het inwonertal de jaren daarop fors terug. In 1935 werd daarom besloten de laatst overgebleven bewoners de mogelijkheid te bieden naar Bronbeek te verhuizen. Niet iedereen maakte daar gebruik van, maar op 15 augustus van dat jaar was het zover en vertrokken de laatste 27 invaliden met spijt in hun hart naar het Koloniaal Militair Invalidenhuys.²³ Nadat de invaliden er vertrokken waren, kwam het huis in handen van een groothandel in keukens en sanitair. In 1995 sprak een meerderheid van de Leidse kiezers

¹⁹ Bij Koninklijk Besluit van 9 november 1815 werd dit reglement door koning Willem I aan het Fonds geschonken.

²⁰ *Leydse Courant*, 17 december 1838.

²¹ Ph. M. Bosscher, *Honderdvijfenzeventig jaar Fonds 1815-31-32*.

²² H.W. Fischer, *Over en voor het Leidsche Invalidenhuys*, 17.

²³ *Leidsch Dagblad*, 15 augustus 1935.

zich in een referendum uit tegen de plannen om in de tuin van het Invalidenhuis 28 koopappartementen te bouwen, dat ten koste zou gaan van de eetzaal, serre en een aantal monumentale bomen. Leiden zorgde daarmee voor een unicum, omdat voor de eerste keer in Nederland een volksraadpleging werd gehouden over een onderwerp dat door de burgerij was aangedragen.

Het tehuis mag dan niet meer bestaan, dat geldt niet voor het Fonds ter Aanmoediging en Ondersteuning van den Gewapenden Dienst in de Nederlanden ofwel kortweg Fonds 1815. De doelstelling beperkt zich nu tot 'het verlenen van financiële steun aan militairen en oud-militairen en aan hun nagelaten betrekkingen die in behoeftige omstandigheden verkeren'.

Bronnen en Literatuur

Archief

- Stadsarchief Amsterdam (SA)
- Toegang 355, Archief van Fonds ter Aanmoediging en Ondersteuning van de Gewapende Dienst in de Nederlanden, het Invalidenhuis te Leiden en de Sociëteit tot Onderstand van Verminkte Militairen, inv.nr. 391, bijlage No. 23; inv.nr. 393 1844-1850

Kranten

- *Leydse Courant*, (17 december 1838, 8 februari 1839)
- *Leidsch Dagblad*, (15 augustus 1935)

Literatuur

- Bennekom, K.H.O. van, *Invalidenhuis te Leiden* (z.p. 1867).
- Bosscher, Ph., *Honderdvijftig jaar Fonds 1815; erkenning der Nederlanders aan hunne verdedigers* (Bussum 1935).
- Fischer, H.W., 'Het Invalidenhuis aan de Middelweg, in: *Leids Jaarboekje* (Leiden 1914) 115-119.
- Formey, Jean Henri Samuel, *Over en voor het Leidsche Invalidenhuis* (Leiden 1913).
- Frye, W.E., *After Waterloo: Reminiscences of European Travel 1815 to 1819* (Londen 1908).
- Heiningen, Teun van, 'Sebald Justinius Brugmans' strijd tegen de hospitaalversterving', *Gewina. Tijdschrift voor de geschiedenis der Geneeskunde, Natuurwetenschappen, Wiskunde en Techniek* 4 (2003) 216-233.
- Jong, Jurriën de, e.a., *Waterloo - 200 jaar strijd* (Amsterdam 2015).
- Moes, Jaap, 'Sociale verhoudingen en maatschappelijke zorg', in: *Leiden; de geschiedenis van een Hollandse stad*, deel 3 (Leiden 2004) 82-109.
- Op de Beeck, Johan, *Waterloo - De laatste 100 dagen van Napoleon* (Antwerpen 2013).
- Sloos, Louis Ph., *Onze Slag bij Waterloo: De beleving van de overwinning op Napoleon in Nederland* (Nijmegen 2015).
- Verdoorn, dr. J.A., *Arts en oorlog: medische en sociale zorg voor militaire oorlogsslachtoffers in de geschiedenis van Europa, I* (Amsterdam 1972).

Dr. Voerman en de Nederlandse ambulance in Bulgarije

Mathieu Willemsen

EEN TRANSPORT VAN ZEVEN GEWONDEN VOOR HET HOSPITAAL AANKOMEND.
Vóór de kar, in gutta-percha-cholerajas: Dr. P. A. Voerman, internist (den Haag); aan 't einde: Dr. E. W. Sikemeier, chirurg, (hoofd der ambulance); bij de ossen: A. v. d. Berg, verpleger; boven bij Dr. Voerman: J. W. Hinten, verpleger.

De zieken werden per ossenwagen naar het hospitaal vervoerd. Voerman staat op de voorgrond tussen de os en de kar in een "cholera-jas".

Foto: *Op de Hoogte, geïllustreerd maandschrift*, april 1913, 189.

In de collectie van het Nationaal Militair Museum bevinden zich een aantal onderscheidingen en documenten van Officier van Gezondheid dr. Anthonie Pieter Voerman die met de Nederlandse ambulance ten tijde van de Eerste Balkanoorlog (8 oktober 1912-18 juli 1913) in Bulgarije actief was. Dit artikel geeft achtergrondinformatie bij dit avontuur en verduidelijkt wat

een Nederlandse officier deed in een oorlog waar Nederland geen bemoeienis mee had.¹

Het Rode Kruis en de Nederlandse ambulances

Op 22 augustus 1864 was het Internationale Rode Kruis opgericht; een hulporganisatie die specifiek was be-

¹ Met dank aan Aris de Bruijn en A.C. Gerritsen voor hun hulp bij de totstandkoming van dit artikel.

Ziekzaal der ambulance van het Nederlandsche Rode Kruis te Tsjorloe 1913-15.

Een van de weinige interieurfoto's van het Nederlandse hospitaal in Tsjorloe.

Foto: *Op de Hoogte, geïllustreerd maandschrift*, mei 1916, 191.

stemd om medische hulp te verlenen aan slachtoffers van oorlogssituaties overal ter wereld. Op 19 augustus 1867 ondertekende koning Willem III het Koninklijk Besluit waarin stond: 'Er zal zijn eene Nederlandsche Vereeniging tot het verlenen van hulp aan zieke en gewonde krijgslieden in tijd van oorlog, hetzij Nederland er al dan niet in betrokken is.' De vereniging was dus expliciet bestemd voor hulp aan militairen in geval van oorlog, en het duurde niet lang voordat het Nederlandse Rode Kruis zijn eerste internationale inzet kende. Dit deed het Rode Kruis door het sturen van ambulances richting de frontgebieden. Deze ambulances bestonden uit medisch materiaal dat benodigd was voor het opbouwen van een veldhospitaal met de bijbehorende artsen en verpleegkundigen. Zowel tijdens de Frans-Pruisische oorlog van 1870-1871, de Turks-Russische Oorlog (1877) als tijdens de Tweede Boerenoorlog (1899-1902) werden Nederlandse ambulances richting het front gestuurd om hulp te verlenen aan gewonde militairen van alle strijdende partijen. De laatste Nederlandse ambulance die naar een internationaal strijdtoneel werd gezonden was vanaf januari 1940 in Finland gestationeerd. Na de Tweede Wereldoorlog zou het Rode Kruis zich meer richten op de civiele hulpverlening voor gewonden bij rampen. Het zou zich loswaken van het strikt militaire uitgangspunt dat in de negentiende eeuw was geformuleerd.

De Eerste Balkanoorlog

In 1912 was het eens zo machtige Osmaanse Rijk (Turkije) ernstig verzwakt. Er was een revolutie geweest in 1907-1908, evenals een Albanese opstand en ten slotte was ook de Italiaans-Turkse oorlog van 1912 niet goed verlopen voor de Osmanen. Voor de Balkanstaten Servië, Griekenland, Montenegro en Bulgarije was dit het moment om de Balkan geheel te zuiveren van de

Osmaanse heerschappij en op 8 oktober 1912 verklaarde Montenegro de oorlog aan het Osmaanse Rijk. De partners op de Balkan (Servië, Bulgarije en Griekenland) volgden enige dagen later. Turkije werd onder de voet gelopen. De Grieken wisten Thessaloniki te veroveren en het Bulgaarse leger kwam tot op 50 kilometer van Constantinopel. Het bezetten van deze belangrijke stad lukte de Bulgaren echter niet door interventie vanuit het Verenigd Koninkrijk en Rusland. Binnen twee maanden verloor het Osmaanse Rijk bijna alle Europese bezittingen en op 3 december 1912 werd een wapenstilstand getekend. Alleen Griekenland vocht nog door tegen de Turken. Ontevredenheid over de vredesbepalingen zorgde begin 1913 voor een staatsgreep in Turkije, waarna de gevechten weer oplaaiden. Op 19 april werd er wederom een wapenstilstand overeengekomen en door bemiddeling van de Europese grootmachten werd op 30 mei te Londen het vredesverdrag ondertekend. Het Osmaanse Rijk was grotendeels uit Europa verdrongen.

Anthonie Pieter Voerman

Anthonie Voerman werd op 29 oktober 1875 te Oudewater geboren uit het huwelijk van Abraham Voerman en Henrietta Maria de Kruijff. Hij was de middelste van drie kinderen en ging in 1893 geneeskunde studeren in Groningen. Zijn jongere broer Gerardus Leonardus (1879-1950) zou een succesvolle carrière als natuurkundige tegemoet gaan.

In 1903 kreeg Anthonie zijn artsentitel en begon zijn carrière het jaar daarop in het plaatselijke ziekenhuis. Al snel nam hij de keuze om bij het leger te dienen en in 1904 werd hij als Officier van Gezondheid 2e klasse (gelijk aan eerste luitenant) gedetacheerd bij het ziekenhuis in Rotterdam. Zijn carrière tot 1912 kenmerkte zich

Groepsfoto van de Nederlandse ambulance met lokale verplegers en tolken in Tsjorloe.

Foto: *Op de Hoogte, geïllustreerd maandschrift*, april 1913, 187.

Het Bulgaarse herinneringsteken van het Rode Kruis (boven) en de Koningin Leonora Rode Kruis medaille (onder), beide mochten door Voerman op zijn uniform worden gedragen.

Nationaal Militair Museum (NMM), Soesterberg.

De Bulgaarse Ridderorde voor Civiele Verdiensten met diploma. NMM, Soesterberg.

De Nederlandse medaille van het Rode Kruis met Balkangesp. Deze werd verstrekt aan alle deelnemers van de ambulances tijdens de Balkanoorlog. NMM, Soesterberg.

door vele overplaatsingen, waarbij hij voornamelijk bij artillerieregimenten was geplaatst. Hij werkte onder meer in Den Haag, Oldebroek, Geertruidenberg, Harderwijk en Venlo. De artillerie was een technisch vak met veel risico's en Anthonie had daar een goede gelegenheid om de nodige praktijkervaring als arts op te doen. In 1912 kreeg Anthonie promotie en werd hij benoemd tot Officier van Gezondheid 1e klasse (kapitein). Het was tot dan toe een tamelijk normale carrière zonder opmerkelijke wetenswaardigheden. Dat jaar zou hij echter het grootste avontuur uit zijn leven tegemoet gaan, als hij naar Bulgarije vertrekt.

Het Nederlandse Rode Kruis en de Balkanoorlog

Na het uitbreken van de Balkanoorlog in oktober 1912 werd er in Nederland een collecte gehouden om medische noodhulp te kunnen sturen naar het oorlogsgebied. Binnen korte tijd was de benodigde 250.000 gulden ingezameld. 25.000 gulden daarvan was ter beschikking gesteld door het hoofdcomité van het Nederlandse Rode Kruis. Al in november vertrokken drie ambulances richting de Balkan: een naar Saloniki (Griekenland), een naar Constantinopel (Turkije) en een

naar Tsjorloe (Bulgarije). Het betrof in totaal 3 leiders, 13 artsen, 24 vrouwelijke en 14 mannelijke verplegers, 6 administrateurs en 4 man keukenpersoneel. Daarnaast werd er ook vanuit particulier initiatief een ambulance richting Servië gestuurd. Deze laatste ambulance had een door het Rode Kruis toegevoegde arts. Omdat de ambulances in principe voor drie maanden waren uitgezonden en de oorlog al ten einde liep, werd in februari 1913 besloten om de ambulances terug te halen naar Nederland. Aangezien de vijandelijkheden inmiddels weer begonnen op te laaien, besloot het bestuur van het Nederlandse Rode Kruis op verzoek van het internationale hoofdkwartier, een nieuwe ambulance richting de Balkan te sturen. Deze ambulance vertrok op 23 juli 1913 en zou in oktober van dat jaar weer terugkeren in Den Haag.² Er was ook reservepersoneel beschikbaar, voor het geval dat er behoefte was aan extra capaciteit in het veldhospitaal. Overigens was in 1913 in Den Haag ook het Vredespaleis geopend. Een instituut dat moest bemiddelen in internationale conflicten. Nederland voelde zich als neutraal land een speler op het wereldtoneel van conflictbemiddeling en de inzet van ambulances in de oorlogsgebieden in het oosten van Europa paste hier goed bij.

² G.M. Verspyck, *Het Nederlandsche Rode Kruis (1867-1967)* (Den Haag 1967) 90-91.

De Bulgaarse ambulance op reis

De Bulgaarse ambulance³ vertrok op 26 november vanuit Den Haag richting Bulgarije. Er gingen drie goederenwagens met materieel van het Rode Kruis mee en het personeel had een luxe salon- en slaaprijtuig van de Oriënt Express ter beschikking. De avond voordien had het personeel de benodigde passen en andere zaken ontvangen voor de reis en werd er een motivatiespeech gehouden door de leider, dokter E.W. Sikemeier. Bij het vertrek was sprake van een feestelijke stemming en gejuich van de toegestroomde toeschouwers. Voordat het Duitse grondgebied in werd gereden, kreeg de trein een feestelijk onthaal in Arnhem, waar honderden belangstellenden de trein verwelkomden. Na enkele toespraken en een ruikertje voor mevrouw Sikemeier werd haar man onder hoerageroep op de schouders getild en naar de trein gedragen. En terwijl de omstanders enthousiast het Wilhelmus zongen vertrok de trein richting het oosten.⁴ De reis ging via Passau, Linz en Boedapest richting Belgrado, waar men het idee kreeg dat de beschaving had opgehouden. In Oostenrijk moesten de artsen aan de slag: een sneltrein die vlak voor de Rode Kruis *Sonderzug* reed had zojuist twee op het spoor slapende militairen overreden. Helaas bleken de artsen niets meer te kunnen betekenen voor de arme lieden.

Voor Belgrado was men overgestapt op een militaire trein, waarin zich ook veel Amerikaanse Bulgaren zaten die vrijwillig op weg waren naar de oorlog en bij Kari Brod reed men eindelijk Bulgarije binnen. Na drie dagen arriveerde de trein in Sofia, waar twee dagen rust genomen werd.

De Bulgaarse koningin, die zich persoonlijk zeer intensief met het Rode Kruis bezighield, ontving het gezelschap. Daarnaast was er tijd om de Bulgaarse hoofdstad te bezichtigen die omschreven werd als: '... allertreurigst, met een hele grote boulevard in het midden en modderpoelen aan de zijkant'.⁵ De volgende stop was Démotica [Didymoteicho]. De reis per ossenwagen was moeizaam geweest: 'Drie dagen in de eenzame Turksche bergen. Veel regen. Onze trein van ossenwagens was 2,5 km lang. De Turksche dorpen zijn afschuwelijk ver-

nield. Allen maken het wel en zijn vol goeden moed.⁶ In het lokale restaurant stonden stoelen zonder zitting, lampen waren zwart van de vliegenpoep en daartussen bevond zich een allegaartje van officieren en manschappen met gezichten als piraten, en achter de toonbank blikken bakken van waaruit borden volgeschepd die waren gereinigd met doeken van twijfelachtige reinheid.' In Démotica kreeg het gezelschap definitief te horen dat Tsjorloe [Çorlu] de eindbestemming van de Nederlandse ambulance zou worden.

In Tsjorloe

In de avonduren van 8 december 1912 had de Nederlandse colonne zijn einddoel bereikt en was de ambulance in Tsjorloe, nabij het slagveld van Adrianopolis, aangekomen. De Nederlandse staf had het laatste deel van de reis samen met Russische collega's doorgebracht die ook een hospitaal zouden inrichten. De reis was zo moeizaam en lastig geweest dat dokter Sikemeier onmiddellijk per telegram meldde dat het onmogelijk zou zijn om reservepersoneel na te sturen. Tsjorloe was een stad met ongeveer 15.000 inwoners. Daarnaast waren er ook zo'n 5.500 gewonde militairen aanwezig, ondergebracht in een tiental (nood)hospitelen. Het hospitaal waar de Nederlanders kwamen zag er niet goed uit: 'Nooit heb ik een gebouw gezien, wat zoo walgelijk vervuild was als dit ziekenhuis.'⁷ En: 'De zalen bieden een treurigen aanblik, de bedden zóó op elkaar gedrongen, dat men er zich ternauwernood tusschen door kan bewegen, veel gesteun en gekerm, de meesten patiënten vermagerd met lijdende gelaatsuitdrukking, hooge temperatuur, uitgeput en honger bij aankomst, meestal ongeloofelijk slecht verzorgd, velen in geen weken verbonden.'⁸ Er moest uiteraard als eerste orde op zaken worden gesteld en er werden huishoudelijke zaken ingekocht zoals lampen, kachels, emmers, tafel en stoelen voor de patiënten. Als extra assistentie kregen de Nederlanders ondersteuning van 22 mensen van de Bulgaarse medische dienst en twee tolken. In het ziekenhuis bevonden zich 280 gewonden en zieken. Werklieden waren deze eerste dagen in Tsjorloe niet te vinden, en de gehele medische staf zet-

³ De Bulgaarse ambulance was als volgt samengesteld: Leider: dr. E.W. Sikemeier. Artsen: G.J.W. Koolemans Beynen (internist), H. Meihuizen, P.W. Schram (chirurg), P.A. Voerman (internist), A. Welcker. Semi-arts/röntgenoloog: A. van Vliet. Hoofdverpleegster: mevr. J.W. de Bruijn. Verplegers: mevr. J.C. Fiegen, mevr. M.A. Sikemeier-Koorders, mevr. M.J.C. Beerstecher, A. van den Berg, W.P. Braam, J.H. Hinten. Hoofd huishoudelijke dienst: mevr. A. Haanstra-Nijsen. Keukenchef: H.J.A. Mussert. Later zou verpleegster R. Bahlman, die op eigen gelegenheid vanuit Berlijn was gereisd, zich bij de ambulance voegen.

⁴ *Algemeen Handelsblad*, 26-11-1911.

⁵ *Algemeen Handelsblad*, 10-12-1911.

⁶ *Algemeen Handelsblad*, 9-12-1911.

⁷ Dr. Sikemeier in het *Algemeen Handelsblad*, 24-01-1913.

⁸ *Nieuwsblad van het Noorden*, 03-01-1913.

Getuigschrift van het Bulgaarse Rode Kruis dat werd verstrekt bij het herinneringsteken van het Rode Kruis.

NMM, Soesterberg.

te de schouders er dus onder. Na vijf dagen noeste arbeid zag het ziekenhuis, met ruimte voor maximaal 120 patiënten, er voortreffelijk uit met een operatietafel, een röntgenapparaat, een hospitaal voor interne geneeskunde met apotheek en een Hollandse keuken met dito huis- en eetkamer. Buiten aan de gevel wapperde de vlag van het Rode Kruis naast de Nederlandse driekleur. Aan alle materialen was gebrek omdat de stad was leeggeplunderd door de voorbije oorlogshandelingen. Er was zelfs nauwelijks stro te vinden om de bedden te vullen. Petroleumlampen moesten worden vervangen door kaarsen en zelfs het koken van water om te desinfecteren werd onmogelijk door het gebrek aan brandhout; dit werd dan ook gedaan met chloorkalk. Het vullen van water uit de waterputten (die naast de beerputten lagen) ging gebrekkig. Het vullen van twee emmers duurde ruim een halfuur. Water was kostbaar en moest in verband met de heersende tyfus gekookt worden. Speciale handelaren verkochten water aan de voordeuren en de stadsbronnen werden door schildwachten bewaakt.⁹ Door gebruik te maken van een uitbreiding van de moskee en de Turkse kazerne kon het aantal te behandelen patiënten uitgroeien naar 280. De toestanden in deze twee gebouwen waren deerniswekkend. Patiënten met 40 graden koorts lagen niet in bed maar hingen om de kachel om maar enigszins

warm te worden. Door hard werken werden de omstandigheden langzamerhand steeds beter. Het gebrek aan extra reservepersoneel deed zich gelden. Twee röntgenapparaten, een draagbaar en een groter, waren dagelijks in gebruik en drie à vier dagen per week was de operatiezaal in gebruik met zo'n vijf operaties per operatiedag. De afdeling voor interne zieken (waar dr. Voerman als internist werkzaam was) breidde zich ook snel uit, met name door de grote aantallen tyfuslijders. Cholerajders werden uitsluitend in de moskee verzorgd. Door de omstandigheden leden diverse leden van de Nederlandse staf in het begin van hun verblijf te Tsjorloe aan angina pectoris.

De inkwartiering van de staf geschiedde bij de lokale Griekse en Armeense bevolking. De stad was niet wat de Nederlanders gewend waren: vochtige huizen met on-

der modder en mest bedolven straten die nauwelijks geplaveid waren. Evenmin was er straatverlichting of iets van een trottoir aanwezig. De straathonden deden zich buiten de stad tegoed aan aldaar liggende rotten- de paardenkadavers en ossen graasden op de begraafplaatsen. Vanaf 12 december at de staf in het ziekenhuis, waarbij de uit Nederland meegenomen conservenblikken met voedsel de basis vormen van de maaltijden. De eetruimte werd zo aangenaam mogelijk ingericht. Neteldoeken als vitrage langs de met papier geplakte gebroken ramen en, op initiatief van dr. Voerman, een kleurige molton deken als tafelkleed. Houten banken werden vervangen door gematte stoe- len. De eigen kok, "kokkie", verzorgde de maaltijden, waarbij typisch Hollandse gerechten als stamp- pot en kommiesbrood met koffie, thee of cacao niet ontbraken. Het ontbijt was om 8 uur: haver- mout, zandig brood met Hollandse kaas en thee. Om 12.30 uur was er een koffiemaal met rookworst uit blik, tarwe of maisbrood en op zondag ham. Het diner muntte uit door eenvoud met vlees, groente en aardappelen. Het vlees was daar- bij vaak afkomstig van afgekeurde oude trekossen. Vooral het verkrijgen van brandhout werd gedurende het verblijf steeds lastiger. Kisten, banken, deuren, alles werd opgestookt en de verplegers werden er regelma- tig op uit gestuurd om hout te sprokkelen.

⁹ Algemeen Handelsblad, 25-01-1913.

De patiënten kwamen, vergezeld van veel ongedierte, al snel in overvloed per ossenwagen naar het ziekenhuis en dagelijks werden er operaties uitgevoerd. Over de meegenomen röntgenapparatuur (de enige in heel Bulgarije) was men zeer te spreken. De patiënten kregen dagelijks dezelfde maaltijden: één brood per dag, 's morgens met thee en zondags met een stukje kaas. In de middag een kop soep en 's avonds een warme maaltijd. Degenen op dieet kregen anderhalve liter melk, twee eieren en (indien toegestaan) wat bouillon en een brood. De hoeveelheid voedsel was precies afgestemd op het aantal zieken; grotere hoeveelheden werden niet toegelaten en waren ook niet mogelijk aangezien de hele stad was vergeven van hospitalen die allemaal eieren en melk nodig hadden. Gelukkig werd de ambulance af en toe ook aangenaam verrast. Zo ontving men van het Italiaanse Rode Kruis een grote hoeveelheid gedroogde melk. Water werd ook steeds kostbaarder. Het meeste water in de omgeving was vervuild, dus vandaar dat er waterverkopers rondliepen die de huizen afdingen. Bronnen in de stad werden bewaakt door schildwachten en al het water moest eerst op petroleumvuren worden gekookt in verband met de heersende tyfus. Het leven in het dorp werd steeds duurder. Vooral toen er vanaf 14 januari een grote troepenmacht werd ingekwartierd van zo'n 13.000 man. Tabak was verdrievoudigd in prijs, eieren waren niet meer te krijgen, en om brood werd meermaals een stevig robbertje gevocht. Ook elektriciteit was schaars en viel regelmatig uit. Bij gebrek aan elektrisch licht werd dan ook gepeperd onder het licht van twaalf op carbid brandende automobiellantaarns.

De Nederlandse staf had ook Bulgaarse ondersteuning in de vorm van verplegers en tolken. Over de Bulgaarse verplegers waren de meningen van de Hollanders duidelijk: 'Het zijn boeren in uniform, meest half valide en met een rood kruis om de arm. De meesten hebben waarschijnlijk nog nooit eerder in hun leven een gewonde gezien.'¹⁰ Het lastigste is de taalbarrière. Geen enkele zieke sprak een andere taal dan Bulgaars, en de tolken waren in de ogen van de Nederlanders verre van ideaal: als ze nodig waren, waren ze nergens te vinden. De artsen hadden zich noodzakelijkerwijs een aantal Bulgaarse woorden eigen gemaakt, zoals "boli" (pijn), "malko boli" (weinig pijn) en "gleb" (brood).

Over de Bulgaarse patiënten waren de artsen lovend. Zij waren opmerkelijk makkelijk onder narcose te brengen, en kwamen zonder lawaai of misselijkheid weer bij. Een en ander weten ze aan het feit dat de Bulgaren gewijsvaard waren van de eneroverende invloeden van de Westerse stadsbevolking. 'Niets maakt de Bulgaren ge-

Villa Nescio aan de Stationsweg te Ede waar Voerman na zijn balkanreis kwam te wonen.

Foto: A.C. Gerritsen.

lukkiger dan tabak en dat is dan ook het eerste waar ze om vragen als ze aan de beterende hand zijn. Over het algemeen zijn het voorbeeldige zieken. Ze kunnen pijn goed verdragen en zijn geduldig en dankbaar voor al hetgeen dat men voor hun doet.'¹¹

Door de hoeveelheid aan patiënten moest men zich beperken tot de ernstigste gevallen en anderen de deur wijzen. De capaciteit was verreweg niet voldoende voor alle gewonden die van het nabijgelegen front kwamen. Langzamerhand werd het steeds meer bekend dat de Nederlandse ambulance het verst vooruitgeschoven ziekenhuis was met een chirurgische afdeling, dus meer en meer patiënten meldden zich aan. Velen van hen hadden kapotte voeten van het lange verblijf in de met modder en regen gevulde loopgraven, gecombineerd met ondervoeding en slechte bloedsomloop. Bij de meesten van hen waren de voeten al voor de helft of meer afgestorven. De artsen deden goede praktijkervaring op in het hospitaal en zagen tevreden hoe, nadat patiënten halfdood binnenkwamen, ze na een behandeling weer met krukken de deur uit gingen. Ook uitputting, tyfus, cholera, gangreen en longontstekingen waren veelvuldig voorkomende problemen. Dagelijks stierven er in Tsjorloe zo'n 20 à 25 man aan tyfus. Voor de oorlogswonden gold dat open beenbreuken en geïnfecteerde verwondingen door kartetskogels het meest voorkwamen. Verwondingen door de (moderne) gewerkskogels konden over het algemeen goed genezen, vooral als er geen bot was geraakt. Sabel- en bajonetverwondingen kwamen sporadisch voor. De zwaarste verwondingen waren veroorzaakt door de

¹⁰ *Algemeen Handelsblad*, 06-01-1913.

¹¹ *Algemeen Handelsblad*, 07-01-1913.

granaten die door de schepen voor de kust werden afgevuurd. Halve armen en gezichten werden hierdoor weggeslagen. Op 14 februari 1913 waren er inmiddels zo'n 60 operaties verricht in het bovenportaal van het ziekenhuis. Om ervaringen tussen de diverse hospitalen uit te wisselen, werd er met regelmaat in Tsjorloe een internationale *cercle médicale scientifique* georganiseerd waar een man of 30 hun verhalen en ervaringen deelden.

Het ziekenhuis, begonnen in drie gebouwen, was vanaf het begin te klein, en voortdurend zocht de Nederlandse staf naar uitbreiding. Ook het gebrek aan verplegers deed zich voortdurend gelden. De bedden stonden twee aan twee, acht personen per kamer en in vergelijking met de Hollandse ziekenhuizen was het allemaal erg krap. Begin februari waren er zo'n 250 patiënten, waarvan 100 in het voormalige Turkse hospitaal, 120 in de kazerne en zo'n 30 in een barak. Een paar weken later bevond de omvang van het Nederlandse ziekenhuis zich op zijn top met niet minder dan 570 patiënten, waarvan 150 op de internistenafdeling bij het station, 150 in het eigen hospitaal, 120 chirurgische patiënten in het divisiehospitaal en een volle moskee. Geen dag ging er voorbij zonder te werken en rustpauzes waren er niet of nauwelijks. Om de twee à drie dagen moesten bijvoorbeeld alle patiënten worden verbonden. Om extra ruimte te maken waren strozakken op de grond gelegd. De operaties werden vaak in de middaguren uitgevoerd, in de avonden gevolgd door avondvisite en een thee-uurtje.

Behalve dat de prijzen van de producten op de markt van Tsjorloe vanaf januari stegen door de komst van generaal Sarafow met het 24e regiment infanterie, brachten de soldaten ook vertier met zich mee. Regelmatig klonk regimentsmuziek in de straten van het dorp en elke avond om 19.45 uur was er een indrukwekkende religieuze plechtigheid met alle soldaten op straat. In januari vond er een groot feest plaats ter ere van de doop van Christus in de Jordaan: er was een plechtige eredienst, waarbij het koor onder leiding van een geüniformeerde operazanger liederen zong. Ook was er een groot defilé voor de aanwezige generaal. Waar de Nederlanders zich ook over verbaasden waren de vele feestdagen, veroorzaakt door de gemengde bevolking. Nadat op 1 januari de Nederlanders hun eigen nieuwjaar hadden gevierd, volgde op 14 januari het Bulgaarse nieuwjaar, waarbij iedereen de hand werd geschud met de woorden "Satu mnogo godina". Als cadeau deelde de medische staf aan de patiënten een tabaksdoos, tabak en een pijp uit. Achter de ramen keek

en luisterde men naar de regimentsmuziek. '... Wat toon betreft vals miauwende katten.'¹² Een paar dagen later was het Armeens nieuwjaar, wat gevierd werd onder het genot van een glas raki. Daarnaast zou men ook mohammedaans nieuwjaar kunnen hebben vieren indien er Turken aanwezig geweest zouden zijn. Terwijl de tolk (een Israëliet) in oktober nieuwjaar vierde. Even gretig als met feestdagen was men met de zondagen, waarvan elke week er drie telde: joods, mohammedaans en christelijk. Op 2 februari was er de verjaardag van prins Boris van Bulgarije. Er was uiteraard een religieuze dienst, en ook was er een parade, waarbij de deelnemers op de meest exotische wijze waren gekleed. Er vloegen zelfs twee vliegtuigen over. Een groter contrast tussen de modernste vliegtuigen en de middeleeuwse toestanden op de grond kon men zich niet indenken. Een andere bezienswaardigheid voor de Nederlanders vormden de uitvaarten: lijken werden in open doodskisten over de straat vervoerd, waarbij de bodem van de kisten uit tralies bestond in plaats van uit solide planken. Alles went echter voor de Nederlanders, zelfs de overal aanwezige penetrante knoflooklucht. Eind februari 1913 gelaste het Nederlandse Rode Kruis aan de ambulances in de Balkan om terug te keren. Dr. Sikemeier was ontstemd door dit bericht. Weliswaar was de grootste drukte voorbij, maar verpleger Braam was ernstig ziek geworden. En onverwijld vertrek zou grote gevolgen hebben voor de gewonden. De arts weigerde aan het bevel gehoor te geven en bleef nog op zijn post. Het weer in februari was Siberisch te noemen, met enorme sneeuwbuien en meterslange ijspegels die aan de daken hingen. Stookhout was er nauwelijks nog en moest op anderhalve dag afstand per ossenkar worden aangevoerd. Pas eind maart vertrokken de eerste leden van de Nederlandse ambulance richting Den Haag. Op 4 april overleed in Tsjorloe de Nederlandse verpleger Willem Braam. Het hospitaal werd langzamerhand overgenomen door Bulgaarse medici en pas op 27 april vertrokken de laatste Nederlanders, waaronder dokter Voerman naar hun vaderland. Op de terugweg had men onderweg nog een ontmoeting met de Bulgaarse koningin in Semenli, waarbij zij (gekleed in een verpleegstersuniform) grote interesse toonde in de Nederlandse raderbaar De Mooy¹³ en het snelverband van Utermöhlen. Op 7 mei 1913 om 15.11 uur rolde de trein, met aan boord de laatste leden van de Bulgarije ambulance het Haagse station Staatsspoor binnen. Het grote avontuur zat er definitief op. In een afsluitend krantenartikel over de Bulgarije ambulance stond hoe men, na maanden in Tsjorloe te heb-

¹² *Algemeen Handelsblad*, 6-2-1913.

¹³ Dit was een brancard op grote wielen die zorgde voor een soepel en redelijk comfortabel transport van liggende zieken die bij het Nederlandse leger en Rode Kruis in gebruik was genomen.

ben gewerkt, terugkeek op de lokale bevolking. Daar waar men in het begin nogal twijfelachtig was, had deze mening zich totaal omgedraaid: 'De Bulgaren kenmerkten zich door eenvoud, gehoorzaamheid, ontzag, kameraadschap, doorzettingswil, en een gemis aan vrees voor de dood.'¹⁴ Het waren ideale soldaten en zeker niet de halve wilden die men voor ogen had bij het begin van de reis. De Bulgaren waren ook dankbaar en genegen en hadden, in afwijking van hun noordelijke naburen, een hoog peil van morele ontwikkeling. Slechte eigenschappen werden in de Bulgaar niet gezien, en het krantenartikel eindigde dan ook met de opmerking: '... er is een grootse toekomst weggelegd voor het jong Bulgaarse volk.'

Verpleger Braam terug naar Nederland

De repatriëring van de op 4 april in Tsjorloe overleden 28-jarige sergeant-verpleger Willem Pieter Braam liet enige tijd op zich laten wachten. Zijn lichaam was de dag na het overlijden met passend eerbetoon in Tsjorloe begraven. Het hoofdc comité van het Rode Kruis had in de afgelopen tijd zoveel financiële offers gebracht, dat er geen geld meer was voor repatriëring van het lichaam. Een speciaal comité, met daarin onder meer dr. Sikemeier, vertegenwoordigers van de verplegersvakvereniging en diverse civiele en militaire geneeskundigen trachtte geld bijeen te brengen om verpleger Braam naar Nederland te krijgen.¹⁵ Deze commissie werd echter snel ontbonden, omdat er in Bulgarije zeer zwaarwegende bezwaren waren tegen het overbrengen van het lichaam. Daarna ondernam het bestuur van de Nederlandse Verplegersvakvereniging diverse pogingen en uiteindelijk lukte het toch. In juni werd een uitvoerend comité benoemd met onder meer de dokters Sikemeier en Voerman dat het transport en de teraardebestelling moest regelen. Een ander lid was majoor Thomson, lid van de Tweede Kamer en de man die een jaar later tijdens een politio-nale missie in Albanië zou sneuvelen. In juli was het zo ver en werd het stoffelijk overschot aan boord van stoomschip Jason van de Koninklijke Stoomvaartmaatschappij vanuit Constantinopel naar Nederland vervoerd.¹⁶ Op 4 augustus werd hij ter aarde gesteld op begraafplaats Oud Eik en Duinen in Den Haag. De uitvaart was een indrukwekkende ceremonie met militaire eer. Zijn kist werd gedragen door zijn medeverplegers uit Bulgarije. Er waren vertegenwoordigers

aanwezig namens het Koninklijk Huis, het Rode Kruis, de verplegersorganisatie en militaire verenigingen. Ook de consuls van de Balkanlanden gaven acte de présence. Terwijl de kist was bedekt met de vlag van het Rode Kruis die bij het hospitaal in Tsjorloe had gewapperd, hield dokter Voerman namens de Bulgaarse ambulance een toespraak. Hij citeerde daarbij een Bulgaarse officier die bij het graf van Braam in Tsjorloe had gezegd: 'Zegt gij ... aan zijn ouders en aan zijn familie dat wij hem niet zullen vergeten, hij die als dapper soldaat op zijn post is gesneuveld, die als slachtoffer van onzen oorlog voor ons vaderland is gevallen. Want hij heeft een plaats veroverd in de harten zijner Bulgaarschen patiënten.'¹⁷ Helaas is zijn graf inmiddels geschud en dus niet meer te bezoeken.¹⁸

Van de Balkanoorlog naar de Eerste Wereldoorlog

Toen Anthonie Voerman in maart 1913 terugkwam uit Bulgarije zal hij wel hebben moeten wennen aan het reguliere leven. Hij werd weer terug in dienst genomen bij het leger en ging aan de slag als Officier van Gezondheid. Naar aanleiding van zijn verdiensten in Tsjorloe kreeg hij in juni de toestemming voor het op zijn Nederlandse uniform dragen van de Bulgaarse onderscheidingen. Daarnaast werd hij, als voormalig souschef van de Bulgaarse ambulance benoemd tot Ridder in de Orde van Oranje-Nassau met Zwaarden. Dr. Sikemeier, zijn commandant in Bulgarije, was tegelijkertijd onderscheiden met de (hogere) Orde van de Nederlandse Leeuw.

Al snel na het einde van de Balkanoorlog ontketende de moord op de Oostenrijkse aartshertog Frans Ferdinand een sneeuwbal aan oorlogsverklaringen die ervoor zorgden dat in 1914 de Eerste Wereldoorlog uitbrak. Hoewel Nederland neutraal bleef in het conflict, betekende dit niet dat er niets van de oorlog in Nederland te merken was. Na de val van Antwerpen (10 oktober 1914) trok een miljoen Belgische vluchtelingen de noordgrens over en dienden deze te worden opgevangen in het neutrale land. Ook werden via Nederland, met behulp van het Rode Kruis, gewonden van de strijdende partijen uitgewisseld en waren er militairen van diverse nationaliteiten geïnterneerd die hier via allerlei wegen terecht waren gekomen. In 1914 woonde Anthonie Voerman aan de Stationsweg in Ede in Villa Nescio, naast een hospitaal (waar hij ongetwijfeld aan verbonden was). Hij was als arts leider van de transport-

¹⁴ *Algemeen Handelsblad*, 27-3-1913.

¹⁵ *De Telegraaf*, 15-6-1913.

¹⁶ *De Telegraaf*, 20-7-1913.

¹⁷ *Het Nieuws Van Den Dag: Kleine Courant*, 5-8-1913.

¹⁸ Mededeling van de beheerder van begraafplaats Oud Eik en Duinen.

Het graf van dr. Voerman op de Algemene Begraafplaats te Ede.
Foto: A.C. Gerritsen.

colonne en bestuurslid van de lokale Rode Kruis afdeling. In de notulen van de afdeling was opgenomen dat ten minste één van de bestuurders een vertegenwoordiger was van de militair geneeskundige dienst. In dit geval betrof dat dus dr. Voerman. Als commandant van de transportcolonne was hij belast met de aanwerving, vorming, opleiding, uitrusting en oefening van leden van de transport- en verpleegcolonne. Daarnaast was hij onder meer verantwoordelijk voor het onderzoek naar de geschiktheid en inrichting van de gebouwen die bij rampen als noodziekenhuis konden worden gebruikt. Na de verovering van Antwerpen kwamen vele Belgen naar Nederland en Ede werd aangewezen als locatie van een van de grootste vluchtelingenkampen voor Belgen. Het is zeer waarschijnlijk dat Anthonie betrokken was bij de inrichting van de ziekenboeg in het Belgenkamp en zich intensief met de vluchtelingenzorg heeft beziggehouden. Gevluchte Belgen en andere geïnterneerden die zich in Ede bevonden werden door hem behandeld. Vooral de Spaanse griep in 1918 maakte veel slachtoffers, onder andere onder Portugese geïnterneerde militairen. Anthonie zette zich kennelijk met hart en ziel in voor de buitenlandse gasten en werd

hiervoor maar liefst tweemaal beloond. Hij werd benoemd tot Ridder in de Belgische Orde van Leopold II en Officier in de militaire orde van Aviz van Portugal. Deze laatste orde kreeg hij samen met nog negen andere Nederlandse officieren die zich eveneens voor Portugese militairen hadden ingezet. Voor beide onderscheidingen ontving hij in 1923 de toestemming om deze op zijn uniform te mogen dragen. Het was een indrukwekkende reeks onderscheidingen die de dokter inmiddels op zijn borst mocht spellen.

Het volgende jaar kreeg Anthonie Voerman promotie tot Dirigerend Officier van Gezondheid 3e klasse (majoor). Het zou zijn laatste rang blijken te zijn. In februari 1926 onderging de dokter een zware ooperatie in het ziekenhuis te Arnhem (waar dokter Sikemeier op dat moment als chirurg werkte). Helaas traden er complicaties op tijdens de operatie, waardoor het misging. Op 13 februari 1926 stierf hij. Zijn uitvaart in Ede was indrukwekkend: talloze officieren, medici en andere collega's waren aanwezig. De kist was bedekt met bloemen en zijn broer Gerardus dankte de aanwezigen. Tijdens deze trieste bijeenkomst sloeg het noodlot nogmaals toe: één van de aanwezigen, de heer Voorthuizen, zakte in elkaar. De transportcolonne van het Rode Kruis die, niet geheel toevallig, aanwezig was bracht de oude man een woning in, maar het bleek te laat. Hij was reeds overleden. 'Een en ander wekte hevige ontroering onder de omstanders.'¹⁹

De ambulances van het Nederlandse Rode Kruis hebben in de Balkanoorlog (en ook tijdens diverse andere conflicten ervoor en erna) een bijdrage geleverd aan de hulpverlening voor slachtoffers van militair geweld. Dit was ook de reden waarom het Rode Kruis was opgericht. Dokter Voerman speelde daarbinnen een actieve rol, en kan gezien worden als vertegenwoordiger van de vele artsen en verpleegkundigen die in de wereld actief waren (en nog zijn) in de vele conflicten. Dankzij de onderscheidingen en papieren die Anthonie Voerman heeft nagelaten in de collectie van het Nationaal Militair Museum is weer een klein stukje militair-geneeskundige historie aan de vergetelheid onttrokken.

¹⁹ *Het vaderland*, 18-2-1926.

Getrouwheid aan den Koning

Het vaandel van de Koninklijk Hollandse infanterie van linie model 1806

Martijn Wink

Op 17 februari 1807 was Den Haag het decor van een grote militaire ceremonie. De nieuwe vaandels werden uitgereikt aan de regimenten van het Koninklijke Hollandse leger van Lodewijk Napoleon Bonaparte (1778-1846). Regimenten die zich op dat moment in Duitsland bevonden, werden vertegenwoordigd door een speciale deputatie. Vanaf het Malieveld vertrokken kleine detachementen van alle eenheden met hun Bataafse vaandels onder begeleiding van twee compagnieën en de muziek van de Garde Grenadiers naar het koninklijk Paleis. Nadat de oude vaandels bij het paleis waren afgelegd, trokken de detachementen naar het ministerie van Oorlog aan het Plein om daar van de minister nieuwe vaandels uitgereikt te krijgen.¹ Onder deze nieuwe vaandels bevonden zich die voor het 1e en 2e bataljon van het 5e regiment infanterie van linie, welke in 1898 bij toeval door de kunstschilder en uniformdeskundige Jan Hoyne van Papendrecht (1858-1933) ontdekt werden in het Chelsea Hospital in Londen. In Chelsea Hospital werden de vaandels opgehangen die in verschillende oorlogen door de Britten waren veroverd. Sinds de ontdekking worden deze vaandels echter omgeven door vragen. Zo zouden de vaandels niet overeenkomen met het vastgestelde model en mogelijk kopieën betreffen. Ook was het onbekend hoe deze vaandels precies in Engeland terecht zijn gekomen, waardoor aan de authenticiteit werd getwijfeld.² Recent onderzoek in het archief van het ministerie van Oorlog, dat zich in het Nationaal Archief in Den Haag bevindt, levert echter voldoende materiaal op waarmee kan worden aangetoond hoe het vaandel in

1806 tot stand is gekomen en wat er in 1809 met de twee vaandels van het 5e regiment is gebeurd.

Vaandel model 1807?

De oorsprong van de Hollandse vaandels ligt in het decreet van koning Lodewijk van 27 juni 1806, waarin hij stelde dat de vaandels, standaarden en veldtekens van alle korpsen van de landmacht vernieuwd moesten worden en dat hij Henri Damas Bonhomme (1747-1826), de minister van Oorlog, opdracht gaf de modeltekeningen hiervan aan te laten maken. Drie dagen later werden al de eerste tekeningen aan de koning voorgelegd.³ Lodewijk besloot vervolgens op 4 juli 1806 dat de vaandels er als volgt uit moesten zien: 'De roode streep zal het bovenste vierde van de vlag moeten uitmaken. De blauwe streep zal het onderste vierde van de vlag uitmaken zoo dat de witte streep, welke tussen die beiden overblijft de dubbele breedte heeft van de beide andere streepen; op welke witte streep het Wapen van het Koninkrijk zal worden geschilderd.'⁴ Deze beschrijving komt in het geheel niet overeen met het bewaard gebleven vaandel van het 5e regiment. Dit is mogelijk te verklaren door het gebrek aan overeenstemming tussen Lodewijk en het ministerie van Oorlog over het uiterlijk van het vaandel. Op 11 juli 1806 bepaalde Bonhomme namelijk dat het decreet van Lodewijk niet uitgevoerd maar slechts in advies gehouden zou worden.⁵ Bonhomme kwam daarna op 28 juli 1806 zelfs met een tegenvoorstel.⁶ Lodewijk wilde echter zijn vaandels snel uitreiken en herhaalde wat geïrriteerd zijn eerdere decreet op 1 augustus 1806:

¹ Er werden ook nog twee vaandels aan de garde en veertien vlaggen aan de marine uitgereikt; *Oprechte Haarlemse Courant* 19 februari 1807.

² Hoeven, M. van der, *Van de Weser tot de Weichsel* (Amsterdam 1994); Plink, W. L., 's *Konings vaandel* (Zoetermeer 2015); Ten Raa, F.J.G., *De uniformen van de Zee- en Landmacht* ('s-Gravenhage 1980); Wilde, F.G. de, *De uniformen van het Nederlandse leger ten tijde van de Bataafsche Republiek en het Koninkrijk Holland 1795-1810* (Amsterdam 1999).

³ Nationaal Archief, Den Haag, Ministerie van Oorlog, nummer toegang 2.01.14.02, inventarisnummer 838, 1 juli 1806.

⁴ Nationaal Archief, Den Haag, Staatssecretarie LN, nummer toegang 2.01.01.07, inventarisnummer 2, 4 juli 1806.

⁵ NL-HaNA, Oorlog, 1798-1810, 2.01.14.02, inv.nr. 838, 11 juli 1806.

⁶ Ibidem 838, 28 juli 1806.

Voorzijde van het vaandel van het 1e bataljon 5e regiment infanterie van linie dat in Veere werd buitgemaakt door de Britten.

National Army Museum (NAM), Londen.

De keerzijde van het vaandel. Een tekening van F.J.G. Ten Raa, gebaseerd op de schetsen van J. Hoynck van Papendrecht. Ten Raa duidde het vaandel als een model 1807.

Nationaal Militair Museum (NMM), Soesterberg.

'Ik wens dat aan dit voorstel de volgende wijzigingen worden aangebracht. Het wapen ge-positioneerd op de witte band moet exact overeenkomen met die van de staat zoals dat is aangenomen, zonder iets toe te voegen of te veranderen met de nieuwe spreuk L'Union fait Force ("Eendragt maakt magt"). En aan de andere zijde Valeur et Discipline. In het midden van deze woorden: Le Roi aux Bataillon de Regiment d'Infanterie de Ligne, d'Infanterie Légère ou d'Artillerie, ou de Cavalerie.

Opschrift voor de vaandels

Eendragt maakt magt

Deze spreuk zal opgenomen zijn in het wapen

Aan de andere zijde van het vaandel,

Moed en Krijgstucht

En onder deze spreuk

De Koning aan ... Bataillon

Van het ... Regiment

.. Ligte Infanterie

.. Artillerie

Enz enz.⁷

Op 8 augustus 1808 werd de kunstschilder Cornelis van Cuylenburgh (1758-1827) door Bonhomme gevraagd om op basis van twee modeltekeningen vaandels met stok en kravat aan te maken.⁸ Bonhomme legde daarbij de nadruk op het juiste gebruik van het staatswapen en de tekst, maar een maand later, op 8 september 1806 liet hij Cuylenburgh weten dat de leeuw identiek moest zijn aan de leeuw op de knoop, zoals was vastgesteld bij koninklijk decreet van 4 juli 1806.⁹ Omdat de heraldische leeuw (afbeelding bladzijde 26, rechts) van het staatswapen geheel niet overeenkomt met de leeuw van de knoop (midden), terwijl de laatste leeuw wel vergelijkbaar is aan de leeuw op het vaandel van het 5e regiment (links), is het waarschijnlijk dat er over twee verschillende ontwerpen geschreven werd. De twee modeltekeningen betroffen vermoedelijk twee verschillende vaandels. Het is mogelijk dat Bonhomme een vaandel heeft laten maken volgens de wensen van Lodewijk en een vaandel zoals ontworpen door het ministerie van Oorlog zelf. Hoewel een speculatie, zou de nadruk van Bonhomme op het zo juist mogelijk uitvoeren van het vaandel volgens de bepaling van Lodewijk er ook op kunnen wijzen dat hij bij Lodewijk wilde aantonen dat zijn idee niet haalbaar was. Ook al was de witte band van de Hollandse vlag breder, er zou sowie-

⁷ Ibidem 1431, 4 augustus 1806.

⁸ Ibidem 843, 8 augustus 1806.

⁹ Ibidem 848, 8 september 1806.

De drie leeuwen. Links: de leeuw van het vaandel (NMM, Soesterberg); midden: de leeuw van de knoop (privécollectie M.Wink) en rechts: de leeuw van het staatswapen (Rijksmuseum, Amsterdam).

so te weinig plaats zijn geweest voor de tekst. Het is ook mogelijk dat de nadruk bedoeld was om mogelijk kunstzinnig commentaar van de schilder voor te zijn. Helaas beschikt de auteur nog niet over een goede foto van de leeuw op het overgebleven vaandel, maar op basis van de tekening van F.J.G. ten Raa in de collectie van het Nationaal Militair Museum kan geconcludeerd worden dat de kritiek van Bonhomme aan de schilder omtrent de leeuw schijnbaar geen gevolg heeft gekregen.¹⁰ Ook Jean Joseph Tarayre (1770-1855), kolonel generaal van de Koninklijke Garde, vroeg op 13 december 1806 of er mogelijk nog iets aangepast kon worden aan de afbeelding van de leeuw.¹¹

Lodewijk bleef echter bij zijn standpunt en herhaalde op 16 september 1806 dat de witte band in het midden dezelfde breedte moest hebben als de rode en blauwe banden tezamen. Lodewijk spreekt hier dus nog over zijn eigen ontwerp. Ook nam de irritatie bij Lodewijk toe. Hij zag namelijk graag dat de nieuwe vaandels voor vertrek naar Duitsland aan de eenheden in het kamp van Zeist zouden worden uitgereikt. Anders moesten de Hollandse troepen met de oude, Bataafse vaandels ten strijde trekken.

Met enige stelligheid schreef Bonhomme op 30 september 1806 aan Lodewijk dat het definitieve model nu echt klaar was. Het zou nog bijna twee weken duren voordat dit model voor de vaandels van de infanterie aan de koning gepresenteerd konden worden.¹²

Bonhomme hoopte dat het aan Lodewijks verwachtingen zou voldoen en probeerde de steeds groeiende ergernis bij Lodewijk weg te nemen met de belofte na goedkeuring de vaandels met alle spoed aan te laten maken. Naar alle waarschijnlijkheid was dit het moment waarop het model van het vaandel zoals dat van het 5e regiment voor het eerst aan Lodewijk werd getoond. Blijkbaar was Lodewijk akkoord gegaan omdat er verder geen inhoudelijke correspondentie van Lodewijk meer gevonden wordt. Alleen werden nog slechts enige kleine, helaas onbekende, wijzigingen voorgesteld via de intendant van het leger, generaal Jan Willem Janssens (1762-1838). Totdat op 15 december 1806 via een kabinetsorder van Lodewijk de definitieve opdracht gegeven, werd besloten de vaandels zo snel mogelijk aan te laten maken conform het vastgestelde model.¹³ Helaas werd in de archieven in Den Haag of Parijs alleen de correspondentie teruggevonden en niet de belangrijke bijlagen in de vorm van modeltekeningen. Gelukkig publiceerde de Franse krant *Le Moniteur* naar aanleiding van de uitreiking van de vaandels op 27 februari 1807 dat de nieuwe vaandels een witte basis hadden, omgeven door rood en blauw. In de hoeken bevond zich een combinatie van beide kleuren. Op het witte gedeelte kon men een Hollandse gekroonde leeuw zien en de naam van het regiment lezen.¹⁴ Op basis van de gevonden informatie kan het uiterlijk van het vaandel dat werd uitgereikt op 17 februari 1807 gereconstrueerd worden. Het had een gekroonde leeuw wat overeen had moeten komen met de leeuw van de knoop, maar dit was gezien de kritiek uiteindelijk niet helemaal het geval. Dit gecombineerd met de aanwezigheid van zowel de kleuren rood als blauw in de hoeken maakt dat met zekerheid gesteld kan worden

¹⁰ Collectie Nationaal Militair Museum Soesterberg, objectnummer 00130835, keerzijde vaandel M.1807 Getrouwheid aan den Koning Infanterie van Linie.

¹¹ NL-HaNA, Oorlog, 1798-1810, 2.01.14.02, inv.nr. 874, 15 december 1806.

¹² Ibidem 850, 30 september 1806; Ibidem 855, 11 oktober 1806.

¹³ Ibidem 1431, 15 december 1806.

¹⁴ *Gazette nationale, ou le moniteur universel*, volume 38 (1807), 27 februari 1807.

Wapencompositie van Lodewijk Napoleon Bonaparte, mogelijk vervaardigd door J. Hari senior. Rijksmuseum, Amsterdam.

dat de vaandels die op 17 februari 1807 werden uitgelevert het uiterlijk hadden dat overeenkwam met het overgebleven vaandel van het 5e regiment. Tot nu wordt dit vaandel geduid als het model 1807, waarschijnlijk vanwege de uitreikingsdatum. De besluitvorming vond echter plaats in 1806 en de definitieve goedkeuring werd op 15 december 1806 gegeven. Ook was de fabricage al eind 1806 gestart. Voor een betere duiding moet daarom niet meer gesproken worden over model 1807 maar over model 1806.

Het vaandel van het 5e regiment

Op basis van teruggevonden documenten kan ook de geschiedenis van het overgebleven vaandel van het 5e

regiment gereconstrueerd worden. Op 6 februari 1807 kreeg de kolonel van het 5e regiment infanterie, François Auguste Damas (1773-1812) van Bonhomme een uitnodiging om naar Den Haag te komen en de oude vaandels van zijn regiment mee te nemen. Voor het transport van de oude vaandels kreeg hij autorisatie om een of twee geschikte onderofficieren mee te nemen.¹⁵ Tijdens de grote ceremonie van 17 februari 1807 nam Damas de twee nieuwe vaandels voor het 1e en het 2e bataljon in ontvangst.

Net als de overige regimenten had ook het 5e regiment last van de reorganisatiedrift van Lodewijk. Ondanks de oprichting van een 3e bataljon, lukte het niet om het 5e regiment, dat onderdeel uitmaakte van het Zeeuws Legioen, voltallig te krijgen. In 1808 werd het 2e batal-

¹⁵ NL-HaNA, Oorlog, 1798-1810, 2.01.14.02, inv.nr. 883, 6 februari 1807.

Geus 1807. Een tekening van F.J.G. Ten Raa van een marine-vlag. Het ontwerp komt overeen met het oorspronkelijke idee van Lodewijk voor de vaandels van de landmacht. NMM, Soesterberg.

Het vaandel van het 7e regiment infanterie van linie, getekend door J. Hoyneck van Papendrecht. Mogelijk een voorstelling van het 7e regiment in Bremen tijdens een ceremonie op 22 maart 1807 toen de vaandels uitgereikt werden aan de eenheden die toen gelegerd waren in Duitsland.

Foto: M. Wink.

jon opgeheven wegens gebrek aan manschappen. In tegenstelling tot de aanschrijving van de minister van Oorlog van 6 april 1808 aan de commandant van het 2e bataljon om het vaandel vanwege de opheffing naar het ministerie te zenden, werd op 20 april 1808 gemeld dat het vaandel van het 2e bataljon was overgedragen aan het regiment waarvan het depot zich in Middelburg bevond.¹⁶ Het 3e bataljon dat op 17 januari 1807 was opgericht en naar Duitsland was gezonden, werd later in december 1808 ook opgeheven en verdeeld over verschillende regimenten. Omdat andere regimenten het vaandel van hun 3e bataljon wel hadden ingeleverd bij het ministerie, is het aannemelijk dat het vaandel van het 3e bataljon van het 5e regiment hetzelfde lot heeft ondergaan. In ieder geval beschikte het 5e regiment op 7 mei 1808 nog over twee "actieve" vaandels, van het 1e en 3e bataljon, omdat op deze datum twee kravatten werden toegekend op basis van de aanwezigheid van het 3e bataljon in Duitsland.¹⁷

Op 29 juli 1809 kwam een van de grootste zorgen van Lodewijk uit. De langverwachte Engelse landing vond plaats op het eiland Walcheren, de thuisbasis van het 5e regiment infanterie van linie. Binnen drie dagen had het regiment of eigenlijk alleen het overgebleven 1e bataljon zich overgegeven. Op 8 augustus bepaalde Lodewijk dat het 5e regiment gesupprimeerd werd. Dit

eerloos einde van het regiment was gekoppeld aan de aanneming dat het regiment zich niet eervol had gedragen bij de verdediging van Walcheren en zich te snel had overgegeven. Toen de officieren eind 1809 uit krijgsgevangenschap weer terugkwamen naar Holland, werd er een speciale commissie opgericht die het gedrag van elke officier moest toetsen. In deze context verklaarde de 42-jarige luitenant-kwartiermeester adjudant Johannes Sijthoff (1767-1810) dat hij zich ten tijde van de Engelse aanval in Middelburg bevond, dienstdoende als kwartiermeester thesaurier in de Raad van Administratie van het 5e regiment infanterie van linie. In de avond van 29 juli kreeg hij van luitenant-kolonel Van der Vlist de opdracht om zich direct met een detachement van oude soldaten, de regimentskas, de administratie van het regiment en de twee vaandels van de bataljons te begeven naar Veere. Daar aangekomen werden de vaandels in bewaring overgegeven aan de commandant van de stad, luitenant-kolonel W. Bogaert.¹⁸ Zonder twijfel waren de genoemde vaandels het vaandel van het nog actieve 1e bataljon en van het bij het depot ingeleverde 2e bataljon. De bewuste vaandels van het 5e regiment bevonden zich dus in de stad Veere ten tijde van de capitulatie op 1 augustus 1809. Op 14 maart 1810 schreef kapitein Hendricus Keijl (1754-1821) van het 5e regiment infanterie aan de mi-

¹⁶ Ibidem 1025, 20 mei 1808.

¹⁷ Ibidem 1024, 7 mei 1808.

¹⁸ Ibidem 1167, 22 november 1809.

Portret van Johannes Sijthoff (1767-1810) in het Bataafse uniform van een luitenant bij het 2e bataljon 4e Halve Brigade of 7e bataljon infanterie (1803-1805).
Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie (RKD), Den Haag.

nister van Oorlog dat hij de kravatten van de vaandels had opgestuurd naar het ministerie.¹⁹ Blijkbaar werden de kravatten niet permanent aan de vaandels bevestigd of bij de vaandels bewaard. Omdat de kravatten bewaard werden in de woning van deze kapitein Keijl, waren zij niet samen met de vaandels veroverd. Na de overgave van de stad Veere werden de twee vaandels gevonden door de Engelse officier Sir Eyre Coote (1762-1823). Coote was plaatsvervangend commandant van Lord Chatham (1756-1835), de commandant van de Engelse expeditie in Walcheren. Volgens de overlevering zou het vaandel van het 1e bataljon veroverd zijn in Vlissingen maar in juli 1809 bevonden eenheden van het 5e regiment zich in Westkapelle, Oostkapelle, Dishoek, Zoutelande, Domburg, Middelburg en Veere, maar niet in Vlissingen.²⁰ Waarschijnlijk betreft dit verhaal enkele andere vaandels die wel in Vlissingen werden gevonden en ook terecht waren gekomen in Chelsea Hospital.²¹ Coote heeft de beide vaandels mee naar huis genomen waar zij op een bepaald moment, mogelijk na de dood van Coote, opgehangen werden in de lokale kerk St Andrews in

Het 7e regiment met het vaandel tijdens een aanval tegen de Zweden in Noord-Duitsland in 1807. Deze prent uit Wüppermann klopt helaas niet omdat het vaandel gedurende de actie zich nog bij een detachement versterkingen bevond dat onderweg was. Door de gevechtsacties moest dit detachement een grote omweg te maken. Het vaandel bereikte de eenheid pas na afloop van de gevechten rond Stralsund. W.E.A. Wüppermann, *Nederland voor honderd jaren (1795-1813)* (Amsterdam 1913).

Rockbourne, Hampshire waar Coote begraven werd. Wanneer de vaandels uiteindelijk in Chelsea Hospital terechtgekomen zijn, waar zij door Hoyneck van Papendrecht werden ontdekt, is niet helemaal duidelijk. Helaas bevindt het archief van Sir Eyre Coote zich nu in de bibliotheek van de universiteit van Michigan wat onderzoek iets gecompliceerder maakt. Wat wel duidelijk is, is dat de vaandels ten behoeve van hun conservering uiteindelijk zijn opgenomen in de collectie van het National Army Museum (NAM) in Londen.²² Het vaandel van het 1e bataljon is nog in een relatief goede staat, maar het vaandel van het 2e bataljon was in 1898 al in een zeer slechte staat en zal waarschijnlijk als verloren beschouwd moeten worden. Medewerkers van het NAM konden de auteur helaas geen informatie over dit vaandel verstrekken. Gezien het feit dat het overgebleven vaandel overeenkomt met het uiterlijk van de in 1807 uitgereikte vaandels en het feit dat het vaandel gedocumenteerd aanwezig was op de plaats waar het overgebleven vaandel ook daadwerkelijk werd "veroverd", kan nu met zekerheid gesteld worden dat het vaandel in het NAM authentiek is.

¹⁹ Ibidem 1169, 14 maart 1810.

²⁰ Tonnet, J.C.C., 'De landing in Zeeland in 1809' in: *Militaire Spectator* (1909) 713.

²¹ Sierksma, K, 'Vaandels van de Hollandse artillerie in 1809' in: *Mars et Historia*, 23e jg. nr. 6 (1989); 'The Royal Hospital: Flags, standards, etc.', Survey of London: volume 11: Chelsea, part IV: The Royal Hospital (1927).

²² Collection National Army Museum, Londen, NAM.1984-10-121-1, colour of the 1st battalion, 5th infantry of the line, army of the napoleonic Kingdom of Holland, 1809.

‘Twice a citizen’

100 jaar KVNRO als vereniging van en voor reserveofficieren, 1917-2017

drs. Wim Maas en drs. Wim de Natris

100 jaar geleden, op 22 december 1917, midden in de Eerste Wereldoorlog, werd een algemene vereniging voor reserveofficieren opgericht. Na een fusie en enkele naamswisselingen bestaat zij tot op de dag van vandaag als Koninklijke Vereniging van Nederlandse Reserve Officieren (KVNRO). Het eerste exemplaar van het boek¹ dat wij voor de vereniging naar aanleiding van het honderdjarig jubileum schreven, werd 25 oktober jongstleden aangeboden aan de koning.

Dit artikel biedt ons de mogelijkheid om op enkele onderwerpen dieper in te gaan dan in het jubileumboek mogelijk was. Daarbij concentreren wij ons op de periode tot de Tweede Wereldoorlog, een voor de vereniging interessante periode waarin een wezenlijke koerswijziging plaatsvond. Tijdens de mobilisatie 1914-1918 opgericht als vereniging voor de behartiging van materiële belangen van gemobiliseerde reserveofficieren ontwikkelde de KVNRO zich in het interbellum tot een vereniging waarbij meer ideële doelen voorop stonden. Belangrijk daarbij was een bijdrage te leveren aan het verhogen van de weerbaarheid van Nederland. Kritiek op de krijgsmacht in het algemeen en de voortdurende bezuinigingen op defensie vormden de katalysator.

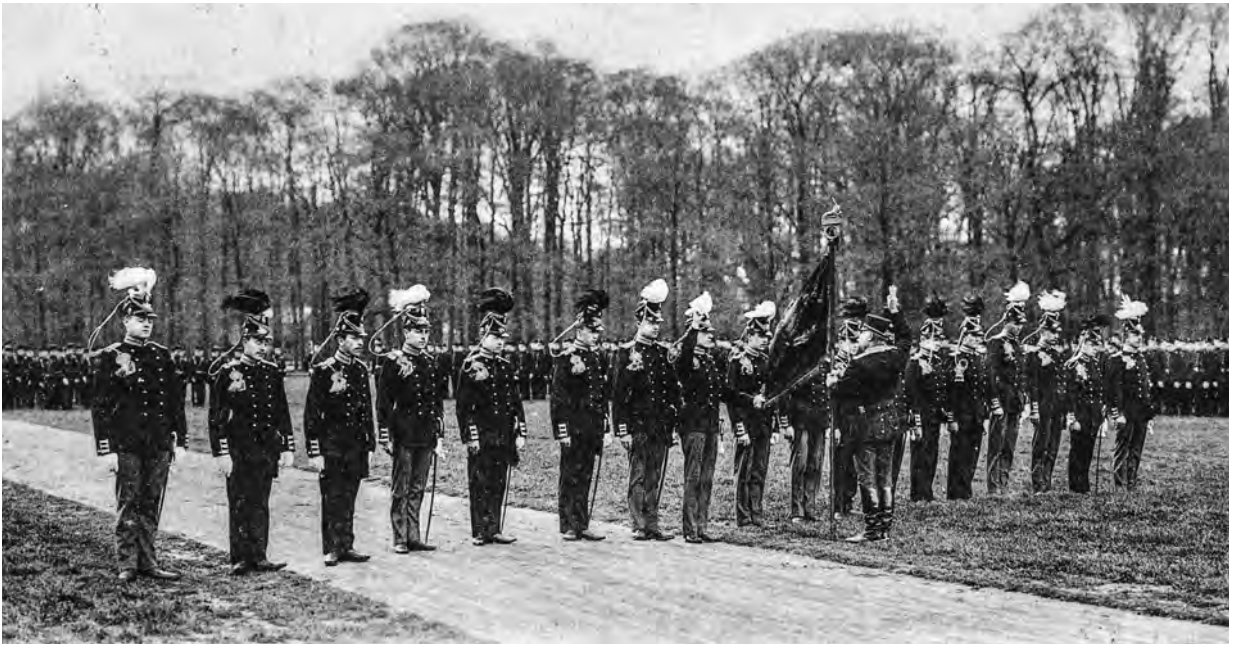
Naast een korte algemene beschrijving van de vereniging in de jaren 1917-1940 concentreren wij ons in dit artikel op de verschillende vormen van weerbaarheidsbevordering, belangenbehartiging en op het maatschappelijk middenveld waarin de vereniging zich in deze periode bewoog. Vanuit het perspectief van de toenmalige KVNRO willen wij een blik werpen op het netwerk van organisaties in deze periode waarin de vereniging actief was. Onderzoek naar deze organisaties wordt in het algemeen gehinderd door een gebrek aan bronnen. Wat betreft de KVNRO waren enkele jubileumpublicaties en het verenigingsblad *De Reserve-Officier* en zijn voorgangers de voornaamste bronnen, aangevuld met de schatkamer aan materiaal in Delfher, de

digitale krantencollectie in de Koninklijke Bibliotheek. Maar om de vereniging voor reserveofficieren te kunnen plaatsen, is kennis van de geschiedenis van het “instituut reserveofficier” noodzakelijk. Wij hebben tijdens ons onderzoek kunnen constateren dat die geschiedenis nog niet integraal is beschreven en wat ons betreft een eigen studie verdient. Een eerste aanzet hiervoor is gedaan in het jubileumboek. Met een beknopte weergave daarvan beginnen we daarom ook dit verhaal.

Het ontstaan van het reservekader

Samengevat zijn er drie redenen om in een krijgsmacht met reservepersoneel te werken. Ten eerste kan met geoefende reservisten snel extra personeel worden opgeroepen. Dat was zo in de periode van de massalegers, zoals die tot de Val van de Muur in 1989 bestonden, maar is in bescheiden mate nu nog steeds het geval bij bijvoorbeeld het Korps Nationale Reserve. Ten tweede kunnen specialistische functies heel goed door reservisten worden vervuld. Denk aan artsen. In beide gevallen is het kostenaspect belangrijk. Het paraat houden van grote aantallen militairen in het algemeen en het opleiden en in dienst houden van specialisten in het bijzonder is te kostbaar voor welke krijgsmacht dan ook. De derde en belangrijkste reden om reservepersoneel in de organisatie aan te houden is echter de chronisch bij de behoefte achterblijvende werving van beroepspersoneel, die met name de Koninklijke Landmacht tot op de dag van vandaag parten speelt. De officiële geschiedenis van het “instituut reserveofficier” begint in 1893 en is slechts 24 jaar ouder dan die van de KVNRO. De oorsprong gaat evenwel verder terug. Het ‘concept’ reserveofficier bestaat namelijk al sinds de eerste helft van de negentiende eeuw. Voormalige beroepsofficieren bleven beschikbaar als reservist. Deze categorie oud-militairen kreeg vanaf 1880 aanvulling van de eerste echte reservisten. De re-

¹ *Verplicht, vrijwillig & verbonden : Koninklijke Vereniging van Nederlandse Reserveofficieren 100 jaar* (z.p. 2017).

Beëdiging van militieofficieren op het Malieveld in Den Haag, 1905.
Nederlands Instituut voor Militaire Historie (NIMH).

serveofficieren van gezondheid deden hun intrede – eerst artsen en apothekers en vanaf 1909 paardenartsen. Tandartsen volgden nog weer later. In de loop van de negentiende eeuw breidde het tekort aan beroepspersoneel zich verder uit naar kaderfuncties en – voor dit verhaal belangrijk – met name naar officiersfuncties. De stijgende behoefte aan grote aantallen officieren voor gevechtsfuncties vormde eind negentiende eeuw de aanzet voor het stapsgewijs ontstaan van het ‘instituut reserveofficier’ en de verdere ontwikkeling ervan in de bijna 125 jaar daarna.

De Koninklijke Marine startte in 1894 met het aantrekken van aanvullend, niet-dienstplichtig kader door de oprichting van de Koninklijke Marine Reserve (KMR).² Een jaar eerder al, in 1893, werd bij de landmacht begonnen met het reservekader, dat geldt als het officiële begin van het instituut reserveofficier.³ De regeling daarvoor was zo opgezet dat goedopgeleide jongemannen uit de burgerij verleid zouden worden om vrijwillig te tekenen voor een carrière als officier van het reservekader, als “reserveofficier” dus, als aanvulling op

het kadermilitieleger, dat gebaseerd was op dienstplicht. Verleiding was nodig, omdat dienstdoen niet alleen impopulair was, maar ook omdat de wettelijke plicht ontbrak om, in geval een dienstplichtige werd ingeloot, de dienst persoonlijk te vervullen. Het was wettelijk mogelijk dat een dienstplichtige zich via een particuliere overeenkomst en tegen betaling liet vervangen door iemand anders – een dienstvervanger. Door een vervanger in te huren kon een jongeman met bemiddelde ouders zich voor de dienst “drukken”. De meestal goedopgeleide mannen, die het meest geschikt werden geacht voor een officiersfunctie, bleven op deze manier buiten het leger. Gedurende de negentiende eeuw bestond ongeveer een vijfde deel van de vredessterkte van de landmacht uit goedbetaalde plaatsvervangers.

Voor het reservekader kwamen jongemannen van 17 tot 24 jaar van hbs, gymnasium, kweekschool en universiteit in aanmerking. Zij konden hun dienstitijd tegen een ruime vergoeding vrijwillig met een studie combineren. Voorafgaand aan de loting – dus voordat de kan-

² De vrijwillige marinereserve bestond niet uit dienstplichtigen zeemiliciens, maar uit specialisten die werden gerekruteerd uit mannen die bij de actieve zeemacht hadden gediend of waarvan het beroep in vrede tijd nauw met maritiem werk samenhang.

³ Een experiment met de opleiding van militiekader liep in de jaren 1873-1897 uit op een mislukking. Traditioneel geldt de voordracht van kapitein J.T.T.C. van Dam van Isselt ‘De opleiding tot officier en de rol van het middelbaar onderwijs ten behoeve van het leger’, uitgesproken op 19 december 1878 als de eerste stap op weg naar het instituut reserveofficier. Zijn eretitel is “vader van het Reservekader”. Van Dam van Isselt was hoofd van de militair-wetenschappelijke studies van de officiersopleiding in Kampen en directeur van de Hoofdcursus en dus actief in het militair onderwijs. In 1896 kreeg hij als eerste de enigszins verwarrende titel en functie van hoofdofficier van het Reservekader.

didaat wist of hij was ingeloot of niet – tekende hij een verbintenis voor zes jaar. Het was een niet-aaneengesloten of “intermitterende” opleiding. De eigenlijke opleiding duurde in totaal acht maanden, in blokken verspreid over de eerste vier jaar, met praktijklessen in de zomervakantie en theorie in de wintermaanden. Daarna volgde de aanstelling tot vaandrig, een rang die speciaal voor het reservekader werd gecreëerd. Bovendien ontving de aspirant-officier een geleidelijk stijgend traktement dat paste bij zijn opleiding en latere status als officier. Na vier opleidingsjaren mocht de vaandrig de laatste twee jaar van zijn contract vrijwillig en waar en wanneer het hem schikte met de rang van tweede luitenant in werkelijke dienst komen bij landmacht of schutterij.⁴ De vrijwillige kaderopleiding voor het reservekader zou tot 1933 blijven bestaan.

Reserveofficieren rukken op

Na de oprichting van het reservekader verschoof het accent langzaam van vrijwilligheid naar plicht. Om precies te zijn ging het om twee verplichtingen: de dienstplicht en de kaderplicht. Allereerst werd met de Militiewet van 1898 de persoonlijke dienstplicht ingevoerd en daarmee de dienstvervangingsafgeschaft. Daarmee werd de vrijwillige keuze voor een carrière bij het reservekader direct minder aantrekkelijk. Dienstplichtigen werden zo dé bron voor het reservekader en zouden dat tot de opschorting van de dienstplicht in 1996 blijven. In 1901 volgde een grondige legerhervorming door een nieuwe Militiewet en een Landweeerwet, later aangevuld met een Landstormwet. De omvang van de landmacht groeide vervolgens gestaag. In 1903 bedroeg de totale sterkte nog geen 70.000 man. In 1910 was dat al 190.000 man. Met de nieuwe Militiewet werd ook een kaderplicht ingevoerd. Daarmee konden dienstplichtigen worden aangewezen voor een opleiding tot onderofficier en vanaf 1912 tot officier. De eerste opleiding voor militiekader ging in 1903 van start. Vanaf 1905 gold voor de verschillende categorieën reserveofficieren de verzamelterm “verlofsofficier”, om in 1927 definitief te wijzigen in “reserveofficier”.

De mobilisatie in augustus 1914 bracht zo'n 200.000 man op de been. Er was een enorm tekort aan officie-

ren, zowel beroeps als reserve.⁵ De aanwas van militie-officieren was nog maar net begonnen en de aanwas vanuit het reservekader bleef een druppel op een gloeiende plaat. Het tekort werd tijdens de mobilisatie gedeeltelijk opgelost door het oproepen van mannen die waren uitgeloot. Enkele jaren lang bestond er in feite een vorm van algemene dienstplicht. Zo beschikte Nederland in 1918 op een bevolking van 6,5 miljoen zielen over het zeer grote aantal van 600.000 geoefende dienstplichtigen. Na afloop van de oorlog volgde er een periode van bezuinigingen op de defensie-uitgaven. De landmacht werd grondig gereorganiseerd.

Wat in de decennia na de Eerste Wereldoorlog wezenlijk veranderde was het aandeel van dienstplichtigen

Reserve 2e luitenants J.H. Esselink (in ligstoel) en A.H. Gerretsen van het 37e Landweerbataljon voor hun tent op kamp “De Pan” bij De Bildt, circa 5-30 september 1916. Nationaal Militair Museum (NMM).

onderofficieren en officieren ten opzichte van hun beroepscollega's. Er werd gekozen voor inzet van meer reserveofficieren in de organisatie. Ook de hogere leidinggevende functies met de bijbehorende rangen werden voor hen opengesteld. De verhouding tussen het aandeel beroeps- en reserveofficieren sloeg radicaal om ten gunste van de laatsten. Het aantal beroeps-officieren schommelde in de periode 1920-1936 tussen de 1.000 en 1.200. Het aantal verlofsofficieren steeg in 1914, 1919 en 1925 van 996, via 4.216 naar 5.640.⁶ Het gros van de reserveofficieren bestond aanvankelijk uit

⁴ Van 1895 tot 1901 lieten 2.305 aspirant-vaandrigen zich inschrijven, met een piek van 707 in 1898, door de invoering van de persoonlijke dienstplicht in dat jaar. Zie: H. Amersfoort, 'Onze weermacht wordt gesloopt door den kadernood': de reserve-officier en de Koninklijke Landmacht 1883-1914', in: *De Reserve Officier : jubileumuitgave ter gelegenheid van het 75-jarig bestaan van de Koninklijke Vereniging van Nederlandse Reserve-Officieren* (1992-6) 50.

⁵ W.E. van Dam van Isselt, de zoon van de grondlegger van het reservekader, schatte het tekort voor de hele landmacht op 1.200 verlof uitnemen en 2.850 onderofficieren. Zie: P.J. Antonissen, e.a., *De reserve-officier bij de artillerie : SROBA, SROOA, SROA, SROLuA* (Amsterdam 2003) 20.

⁶ *De Reserve-Officier* (1925-9).

tweede en eerste luitenants. Daarna kregen reserveofficieren ook functies op het niveau van compagnies- en bataljonscommandant. In 1937 werden de eerste drie reserve luitenant-kolonels benoemd. Het ging om prof. dr. M. van Haften, dr. J. de Jong en prof. mr. J.C. Kielstra, allen afkomstig uit het reservékader en allen verbonden aan de reserveofficierenvereniging.⁷ De laatste komt verderop in dit artikel nog aan bod.

Op 10 mei 1940 telde de Koninklijke Landmacht 1.547 beroeps- en ruim 10.000 reserveofficieren, onder wie vliegers en ander personeel van het Wapen der Militaire Luchtvaart. De Koninklijke Marine telde 533 beroeps-officieren en 253 reserveofficieren. Het Koninklijk Nederlands-Indisch Leger (KNIL), dat in 1936 in Bandoeng met een eigen opleiding van reserveofficieren was gestart, telde in 1939 zo'n 1.200 beroeps-officieren en ongeveer 1.000 reserveofficieren.⁸ In een halve eeuw had het instituut reservékader zich ontwikkeld van een gewenste aanvulling tot een noodzakelijk integraal onderdeel van de krijgsmacht. Maar hoe verging het in deze periode de vereniging voor reserveofficieren, waarbij zich inmiddels een groot aantal had aangesloten?

Bloeiend verenigingsleven

Eind negentiende, begin twintigste eeuw nam het verenigingsleven in Nederland een grote vlucht. Ook militairen begonnen zich te organiseren. Een groot aantal nog bestaande militaire verenigingen hebben in deze periode hun oorsprong. De voorgangers van de twee algemene officiersverenigingen die tegenwoordig nog naast de KVNRO bestaan en waar de vereniging al bijna een eeuw mee samenwerkt, ontstonden in deze periode. De marine beet het spits af. In 1883 ontstond de vereniging die we nu kennen als Koninklijke Vereniging van Marineofficieren (KVMO). De Nederlandse Officieren Vereniging (NOV) is een fusievereniging van de in 1900 opgerichte Nationale Christen Officieren-Vereeniging (NCOV), de in 1910 opgerichte niet-confessionele Vereniging van Officieren van de Nederlandsche Landmacht (VONL) en de Algemene Rooms-Katholieke Officieren Vereniging (ARKO), die in 1919 ontstond.

De voorloper van de huidige KVNRO werd december 1917 opgericht, maar is in haar huidige vorm tevens een voortzetting van een aantal van oorsprong plaatselijke verenigingen voor verlofsofficieren van militie, landweer en reservékader. Zo was daar de Amsterdamsche

Vereeniging van Officieren, opgericht op 18 oktober 1909 door tweede luitenant L.M.J. Ekkart. Het ledenbestand bestond voor het grootste deel uit oudere landweerofficieren die meestal dichterbij huis waren gelegerd. Uit vrees dat deze vereniging zich in de toekomst bezig zou gaan houden met belangenbehartiging besloot een aantal officieren korte tijd later in dezelfde stad tot oprichting van een tweede vereniging: de Vereeniging van Reserve- en Militie-Officieren. Deze nieuwe vereniging telde veelal jongere officieren, die overigens ook vaak van buiten Amsterdam kwamen. In 1911 wist eerstgenoemde vereniging zich om te vormen tot een landelijke Algemeene Vereeniging van Verlofsofficieren in Nederland. In de jaren daarna sloot een groot aantal plaatselijke officiersverenigingen zich als afdeling aan. In 1913 trad ook de eerder afgesplitste Amsterdamse vereniging toe. Zij vonden elkaar in het bevorderen van onderlinge kameraadschap en van militaire kennis.

De directe voorganger van de KVNRO ontstond eind 1917 daarentegen als pure belangenvereniging. Veel gemobiliseerde militairen hadden op dat moment al ruim drie jaar mobilisatie achter de rug. Er heerste een grote ontevredenheid onder verlofsofficieren met name over het loon of traktement. Maar de grootste bron van zorg, vooral van jonge officieren, was hun burgercarrière na de demobilisatie. De terechte vrees was dat zij ten opzichte van niet-gemobiliseerden drie à vier jaar achterstand zouden oplopen die ze nooit meer goed konden maken. Zij hadden klaargestaan voor de verdediging van Nederland zonder daar 'materieel gewin' van te hebben.⁹ De nieuwe vereniging was een initiatief van tweede luitenant J.J.L. van Zuylen, vanuit Nieuw Helvoet. Hij plaatste een uitnodiging in *De Telegraaf* van 18 december 1917 om in ieder geval te spreken over het salaris, het verlof en de positie na de oorlog. De bijeenkomst van 22 december, slechts vier dagen later, in Hotel de l'Europe in Utrecht, leidde nog die avond tot het voorstel voor de Vereeniging van Verlofsofficieren van Land- en Zeemacht.

Een koerswijziging

De nieuwe vereniging telde in januari 1919 al 1.800 leden. Omdat ze was opgebouwd uit afdelingen die bestonden uit leden die bij dezelfde onderdelen dienden, leidde dat vanwege de demobilisatie eind 1918 direct tot grote organisatorische problemen.¹⁰ Iedereen kon

⁷ P. Tazelaar, '40 jaren A.V.N.R.O. : instituut reserve-officieren bestaat 60 jaar : thans een onscheidbare twee-eenheid!', in: *De Reserve-Officier : jubileum-uitgave der Algemene Vereniging van Nederlandse Reserve-Officieren* (1957-6) 16.

⁸ J.W.M. Schulten, *De Nederlandse officier en zijn geschiedenis : honderdvijfentwintig jaar KVEO* (Amsterdam 2002) 53-54 en 67-68.

⁹ P. Tazelaar, '40 jaren A.V.N.R.O.'; 16-17.

¹⁰ 'Verslag van de algemeene vergadering', *De Nederlandsche Verlofs-Officier* (1919-1) 5.

INGEZONDEN STUKKEN.

(Buiten verantwoordelijkheid der Redactie).
Van ingez. Stukken wordt geen kopij teruggegeven.

Vereeniging van Verlofs officieren

Eenige feiten: 1. Wie onder de reserve-officieren zelf geen geld bezit, kan geen verlof vragen voor studie, omdat voor elken verlofdag het tractement wordt ingehouden;

2. honderden, die 't om 't geld niet behoeven te laten, zitten te vergeefs te snakken naar verlof voor studie of zaken;

3. hoewel alle tractementen om ons heen verhoogd worden, wordt op de onze nog telkens beknipt, zoodat velen onzer geen jans zien rond te komen zonder zich in de schulden te steken;

4. wij weten nog steeds niet hoe en of er gezorgd zal worden voor ons, reserve-officieren, bij plotselinge demobilisatie.

Over al deze dingen verschijnen wel nu en dan ingezonden stukken; over al deze dingen wordt heel veel geklaagd. Maar dat eenzaam klagen heipt niet.

Wij willen nu elkander vinden; een vereeniging oprichten om door gemeenschappelijke bespreking en behartiging onzer belangen langs ordelijken weg te komen tot meer zekerheid voor het heden en voor de toekomst.

Iedere reserve-officier, die zich bij zulk een bond wil aansluiten, melde dit, desnoods alleen per naamkaartje, aan ondergeteekende.

Zaterdag 22 December zullen we dan te Utrecht de constituerende vergadering houden, waarvoor ieder sympathiseerende een uitnodiging zal ontvangen.

Names het voorl. comit e,

J. J. L. VAN ZUYLEN,

„Het Behouden Huis”, res.-2e-luit. ast.
Nieuw-Helvoet.

Land- en Zeemacht in september kon het tij niet keren. Op 1 oktober 1919 telde de fusievereniging ongeveer 2.100 leden. April 1921 waren er dat nog maar 1.553 en op het dieptepunt in 1922 nog slechts zo'n 700. Na een ingrijpende bestuurswisseling en grondige reorganisatie krabbelde de vereniging daarna langzaam uit het dal. Halverwege 1926 had zij weer 1.000 leden om in de jaren dertig gestaag door te groeien naar 25 afdelingen met 2.455 leden op 1 juli 1939, waaronder afdelingen in Nederlands-Indië en België, maar geen in Limburg.¹¹

Daarnaast ontstond in deze periode een breed gedragen maatschappelijk verzet tegen defensie-uitgaven. De angst voor een zo mogelijk nog gruwelijkere volgende oorlog was groot. Beide ontwikkelingen hadden hun weerslag op de vereniging. Die ontwikkelde zich onder voorzitterschap van prof. mr. J.C. Kielstra (1924-1933) van een vereniging voor behartiging van materiële belangen tot een vereniging met een meer ideële inslag. De eerste doelstelling in de statuten, 'verhoging van de weerbaarheid des Rijks', trad steeds meer op de voorgrond. De koerswijziging werd in 1931 formeel vastgelegd in nieuwe statuten. Ook veranderde de naam in Algemene Vereeniging van Nederlandsche Reserve-Officieren (AVNRO). Het predicaat Koninklijk verwierf zij bij haar zestigjarig jubileum in 1977. Het verenigingsleven vond in de afdelingen plaats. Het ging om zaken zoals borrelavonden en andere gezelligheidsactiviteiten, schietoefeningen, sport en oefenen voor de Nijmeegse Vierdaagse. Interessanter voor ons verhaal zijn de verschillende initiatieven die vooral vanuit het landelijke hoofdbestuur werden genomen op het gebied van belangenbehartiging en weerbaarheidsbevordering. Aan de hand van landelijke activiteiten en enkele kenmerkende initiatieven willen wij belichten hoe de vereniging haar doelstellingen probeerde vorm te geven.

Belangenbehartiging

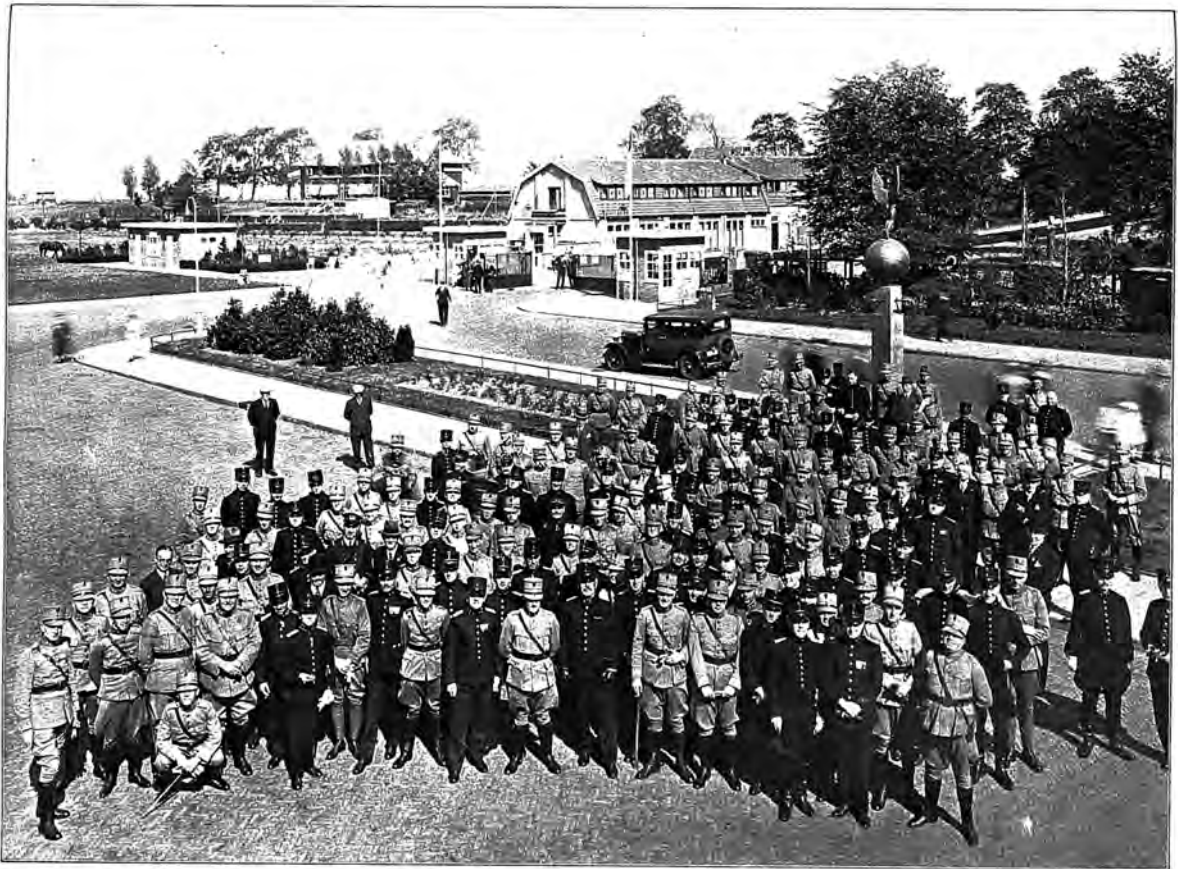
Het behartigen van materiële belangen van verlofs officieren was op zich al een revolutionaire daad. Politieke activiteit laat staan sociale strijd was taboe voor officieren. Meer dan nu werden zij geacht zich ook politiek te gedragen naar hun erewoord aan het staatshoofd. Het ergste verwijt aan de vereniging was dat zij een vakvereniging was of – erger – een vakbond. De KVNRO stond overigens niet alleen in het opkomen voor de belangen van de verlofs officieren. Daarin probeerde ze zo veel mogelijk samen te werken met de andere officiersverenigingen. Afstemming was het doel en dat is tot op de dag van vandaag zo gebleven. Het

Oproep van tweede luitenant J.J.L. van Zuylen in de Telegraaf van 18 december 1917 om een vereniging op te richten.

Delpher, Koninklijke Bibliotheek.

en ging naar huis en de noodzaak om lid te blijven verdween. Velen beëindigden hun lidmaatschap. Ook financieel rezen er grote problemen. Behalve aan het dalende ledental was dit waarschijnlijk vooral te wijten aan de voortvarende maar ook haastige en wat slordige start in het jaar daarvoor. Daarnaast kreeg de vereniging begin 1919 concurrentie van het nieuwe rooms-katholieke ARKO. Ruim 700 leden stapten naar deze nieuwe verzulde vereniging over, vooral in het zuiden. Ook een fusie met de nog bestaande Algemeene Vereeniging van Verlofs officieren der Nederlandsche

¹¹ P. Tazelaar, '40 jaren A.V.N.R.O'; 17-21.

Groep deelnemers aan de Algemeene Vergadering op het vliegveld Schiphol.

Aan de jaarvergadering van zaterdag 20 mei 1933 in Amsterdam was een rondvlucht boven de stad verbonden. Groepsportret op vliegveld Schiphol.

De Reserve-Officier (1933-6) 89.

grootste deel van de jaren dertig is gewerkt aan het bundelen van krachten, bijvoorbeeld in een federatie. Maar uiteindelijk bleef de samenwerking van de officiersverenigingen informeel. Alleen of gezamenlijk zochten de verenigingen bij nijpende onderwerpen de publiciteit of zochten contact met hun minister of met het parlement.

Structureel overleg met de departementen nam in 1921 een aanvang. Dat jaar besloot het ministerie van Oorlog tot instelling van twee Commissies voor Georganiseerd Overleg voor militaire ambtenaren, één voor officieren en één voor onderofficieren, beide met dezelfde persoon als voorzitter. Het ging in het nieuwe overleg in de eerste plaats om kwesties die wij in deze tijd omschrijven als arbeidsvoorwaarden: loon, bevordering, pensioen, vergoeding voor uniform en persoonlijke uitrusting, en dergelijke. Ondanks het ogenschijnlijke gewicht van het formele overleg waren de adviezen niet bindend. De overheid liet inspraak toe, mits de formele weg werd bewandeld. De nieuwe commissies waren

een belangrijke stap in de vermaatschappelijking van de krijgsmacht. Die zette na de Tweede Wereldoorlog verder door.

In de periode tussen de beide wereldoorlogen wist het hoofdbestuur van de Algemeene Vereniging van Verlofs-officieren der Nederlandsche Land- en Zeemacht enkele belangrijke resultaten voor haar leden te behalen. Al begin 1918 – de vereniging was nog maar net opgericht – kreeg het hoofdbestuur directe toegang tot de minister van Oorlog om de grieven van de verlofs-officieren over het structureel te lage salaris met hem te bespreken. Voorstellen werden door de minister meegenomen in een speciaal aangestelde staatscommissie. Ook werd na gesprekken met de minister in mei 1918 het Rijksbureau Bemiddeling voor Verlofs-officieren (RBV) ingesteld, om zo iets te doen aan de maatschappelijke positie van verlofs-officieren bij demobilisatie. Het bureau – een van de zes die samenwerkten aan de terugkeer van gedemobiliseerden op de arbeidsmarkt – was in feite een soort arbeidsbureau, waar vraag (ver-

lofsofficieren op zoek naar werk) en aanbod (werkgevers met banen geschikt voor verlofsofficieren) bij elkaar werden gebracht. Het eerste jaarverslag van de vereniging over 1918 meldde: 'Op heden zijn er in 't geheel ± 950 gegadigden ingeschreven bij het R.B.V. Afgeschreven zijn er ± 200, die allen, op een enkele uitzondering na, direct of indirect door bemiddeling van het bureel in eene betrekking zijn geplaatst.'¹² Zomer 1919 kon de balans worden opgemaakt. Van de ongeveer 1.300 inschrijvers, hadden er 1.000 een betrekking gekregen.¹³ Ogenschijnlijk geen slecht resultaat.

Een ander in het oog springend wapenfeit was de oprichting op 15 juli 1936 van de Stichting WERO (Stichting Steun aan Werklooze Reserve-Officieren). Het was een initiatief van algemeen secretaris Jan Roodenburg om de in de crisisjaren werkloos geworden reserveofficieren bij te staan. Ook de "zusterverenigingen" werkten aan WERO mee. Materiële belangenbehartiging was het doel, maar ook de weerbaarheid was in het geding. De nood was bij een aantal leden zo hoog dat ook de belangen van de krijgsmacht in het gedrang dreigden te raken. De stichting had contribuerende leden, eigen afdelingen en correspondentschappen. De afdeling Rotterdam, van waaruit de stichting was opgericht, was tevens het "Centraalbureau", dat de dagbladen scande en instanties en werkgevers wees op het bestaan van WERO. Twee werkloze reserveofficieren gingen tegen betaling aan de slag. Vanaf augustus 1936 werden in totaal 9.300 circulaires verstuurd aan alle reserveofficieren in Nederland en België. Dat jaar al ontving de stichting 3.000 gulden als eerste jaarlijkse subsidie van het ministerie van Defensie. De inkomsten werden onder meer gebruikt voor directe financiële steun. En ook kregen reserveofficieren van de ministerraad toestemming om zich in te schrijven als rijkswachtgelder bij het plaatsingsbureau van het departement van Binnenlandse Zaken. Daardoor kwamen zij in aanmerking voor een rijksbetrekking. Het aantal verzoeken tot inschrijving steeg van 185 eind december 1936 tot 512 eind december 1937. Daadwerkelijk waren op dat laatste moment 298 reserveofficieren ingeschreven. Maar ook deze eigen stichting kon de meeste reserveofficieren niet echt helpen. De redenen waren waarschijnlijk dezelfde als eerder bij de goede cijfers van het RBV. De rijksbetrekkingen die werden aangeboden, waren laagbetaald en boden weinig perspectief. De mobilisatie van april 1939 betekende het einde van de werk-

zaamheden van de stichting. In 1942 werd de stichting op last van de Duitse bezetter geliquideerd.¹⁴

Weerbaarheidsbevordering

Een zeer belangrijk punt voor de vereniging was de praktische en theoretische opleiding van de reserveofficier; en dan vooral die na afloop van zijn eerste oefening. Omdat er in de eerste jaren na de Eerste Wereldoorlog geen cursussen werden georganiseerd en weinig herhalingsoefeningen waren ondernam de vereniging op eigen initiatief zelf stappen. Leden van de vereniging zetten een systeem van lezingen en (schriftelijke) cursussen op en vonden beroepsofficieren bereid om die te verzorgen. Het eigen initiatief moest tegemoetkomen aan het bezwaar dat reserveofficieren wel steeds meer oorlogstaken kregen toebedeeld, maar door het wegbezuinigen van herhalingsoefeningen weinig troepenervaring konden opdoen. Vaak konden ze ook geen vrij krijgen voor het volgen van opfriscursussen. In 1930 werd het initiatief door het ministerie van Oorlog overgenomen om uit te groeien tot een systeem van wintercursussen, gecomprimeerde cursussen en herhalingsoefeningen, naast cursussen tot opleiding voor een hogere rang.¹⁵

In de loop van de jaren twintig, tijdens de koerswijziging in ideële richting, trok de vereniging in toene-

Sinds 1936 is de Tweedaagse Militaire Prestatietoets (TMPT) een belangrijk evenement van de KVNRO, gericht op individuele vaardigheden. Een impressie van de organisatie, eind jaren dertig.

Koninklijke Vereniging van Nederlandse Reserve Officieren (KVNRO).

¹² 'Verslag van de Algemeene Vergadering', *De Nederlandsche Verlofs-Officier* (1919-1) 6.

¹³ *Rotterdamsch Nieuwsblad* (dageditie 14 juni 1919).

¹⁴ *Eerste jaarverslag van de Stichting Steun aan Werklooze Reserve-Officieren "WERO"* (z.p. 1937) 4; en: "WERO": *Stichting Steun aan Werklooze Reserve-Officieren: jaarverslag 1937* (z.p. 1938) 1 en 6-8.

¹⁵ P. Tazelaar, '40 jaren A.V.N.R.O.', 19.

mende mate op met organisaties die net als zij ijverden voor een betere verdediging van Nederland en die zich politiek gezien laten duiden als rechts-conservatief. In 1925 ontstond het Centraal Comité tot Waarschuwing tegen Eenzijdige Ontwapening dat uitgroeide tot een koepel van uiteindelijk zes organisaties. De Koninklijke Nederlandsche Weerbaarheidsvereniging, de Vereniging Volkswaarheid en de verenigingen Ons Leger en Onze Vloot waren de bekendste deelnemers. De propaganda van het Centraal Comité en Ons Leger tegen antimilitarisme en ontwapening kreeg regelmatig aandacht in het verenigingsblad. In 1936 nam de nieuwe Vereniging voor Nationale Veiligheid het stokje van het Centraal Comité over. In dit verband past de organisatie in Rotterdam van een Leger- en Vlootdag op vrijdag 24 en zaterdag 25 juni 1927. Het evenement werd georganiseerd ter gelegenheid van het tienjarig jubileum van de reserveofficierenvereniging op initiatief van Jan Roodenburg, dan nog voorzitter van de propagandacommissie. Daarmee had de vereniging een primeur. Het was de eerste legerdag sinds de legerdagen zoals die in de periode 1916-1918 door Ons Leger werden georganiseerd. Het fenomeen kwam opnieuw tot leven en kreeg brede navolging die tot op de dag van vandaag voortduurt.

Halverwege de jaren dertig werd in Nederland door de overheid een serieus begin gemaakt met economische verdedigingsvoorbereiding en de organisatie van de gemeentelijke luchtbescherming. "Nationaal" voelende organisaties beschouwden beide domeinen als een uitgelezen kans om op het gebied van nationale veiligheid inhoud te geven aan wat toen de "nationale gedachte" werd genoemd. In zijn jaarrede op de algemene vergadering van 6 juni 1934 in Groningen deed de nieuwe algemeen voorzitter ir. Wouter Cool dan ook een beroep op de leden om in actie te komen. Wat het eerste onderwerp betreft bleef het resultaat beperkt. Maar bij de luchtbescherming was er meer resultaat. Cool voegde de daad bij het woord en was in mei 1935 een van de stichters van de Stichting Nederlandsche Luchtbeschermingstentoonstellingen. De stichting opereerde landelijk naast en meestal ter ondersteuning van wat in 1936 de Nederlandsche Vereniging voor Luchtbescherming (NVL) zou worden. Doel was het verschaffen van tentoonstellingsmateriaal voor het houden van de tientallen plaatselijke luchtbeschermingstentoonstellingen waarmee het grote publiek jaarlijks over de gevaren van luchtaanvallen werd voorgelicht. In het bestuur zaten een aantal Amsterdamse reserveofficieren. Drijvende kracht achter de nieuwe stichting was secretaris mr. F.L.P. de Jong, een relatief jonge reserveofficier en lid van de AVNRO-afdeling Amsterdam. Via

hem was er een link naar het Nationaal Jongeren Verbond (NJV) dat ook zitting had in het eerder genoemde Centraal Comité. Het verbond organiseerde in de periode 1934-1935 achtereenvolgens in Den Haag, Amsterdam en Utrecht de eerste drie luchtbeschermingstentoonstellingen.

Wat betreft luchtbescherming nam de vereniging politiek gezien in de cruciale periode 1934-1935 krachtig stelling door te pleiten voor het instellen van een luchtbeschermingsdienstplicht. Burgemeesters konden hun burgers volgens de Luchtbeschermingswet per gemeente verplichten tot dienst, maar de animo was gering omdat de voorkeur uitging naar vrijwilligheid. In haar Lotingsrapport koos de AVNRO, vanwege de oneerlijke verdeling van de lasten van de dienstplicht, tegen loting en voor algemene dienstplicht, alsmede - nogal vooruitstrevend voor die tijd - voor dienstplicht van vrouwen in geval van oorlog. Doel was om 'het burgerement naar het front te brengen', zoals voorzitter Cool het in december 1936 omschreef.¹⁶

Behalve de weerbaarheid van Nederland in het algemeen, ontplooipte de AVNRO op het gebied van persoonlijke vaardigheden allerlei initiatieven. Veel gebeurde daarbij op afdelingsniveau. Onderhoud van de schietvaardigheid werd veelal vanuit de afdelingen georganiseerd. Tot 1940 gebeurde dat bijvoorbeeld vaak in samenwerking met een lokale afdeling van de Bijzondere Vrijwillige Landstorm (BVL). Twee nog altijd bestaande landelijke activiteiten vinden hun oorsprong in de vooroorlogse jaren. Van de Nijmeegse Vierdaagse

Weerbaarheidsbevordering ging en gaat ook over individuele vaardigheden. Het detachement 8 RI onder commando van AVNRO-lid reserve tweede luitenant Dick Hesse (vooraan midden) marcheert over de nieuwe Rijnbrug Arnhem binnen op de tweede dag van de Nijmeegse Vierdaagse, 28 juli 1937. Particuliere collectie.

¹⁶ *De Reserve-Officier* (1937-7) 105.

Groepsportret na afloop van de TMPT van 1938, met trouw AVNRO erelid generaal b.d. C.J. Snijders (vooraan midden). KVNRO.

werd de potentie al vroeg ingezien en in 1937 nam voor het eerst een verenigingsdetachement deel. Een jaar eerder, in 1936, was op eigen initiatief voor de eerste keer een militaire prestatietocht georganiseerd: de Tweedaagse Militaire Prestatie Tocht (TMPT). Twee dagen lang ging het elke dag om 40 kilometer paardrijden, 25 kilometer wandelen en 60 kilometer fietsen. Drie jaar later, in 1939, vond een wel heel bijzondere editie plaats. Als alternatief naast het paardrijden konden

deelnemers toen ook een parcours gemotoriseerd afleggen: 250 kilometer, waarvan 230 kilometer op de weg en op het einde een terreinrit van 20 kilometer. En er verscheen dat jaar ook een bijzondere deelnemer aan de start, namelijk prins Bernhard. Als kapitein van het Nederlandse leger legde hij onder grote belangstelling van pers en publiek de prestatietocht in mei 1939 met goed gevolg af, waarmee hij, aldus het ANP van 26 mei 1939, aantoonde 'het uithoudingsvermogen van een goed geoefend veldofficier te bezitten'. Achteraf zou blijken dat de jaargang 1939 ook om een andere reden een bijzondere editie zou zijn. Door het uitbreken van de oorlog in Nederland in mei 1940 was het niet mogelijk dat jaar een nieuwe tocht te organiseren. Het stokje werd overgenomen door Nederlands-Indië, waar in 1940 en 1941 de prestatietocht werd georganiseerd, totdat de Japanse bezetting voortgang ook daar onmogelijk maakte.

De TMPT had op twee opeenvolgende dagen hetzelfde programma: 40 km paardrijden, 25 km wandelen en 60 km fietsen. Een impressie van de organisatie, eind jaren dertig. KVNRO.

Doorstart

De Tweede Wereldoorlog betekende ook het einde voor de AVNRO. Aanvankelijk probeerde de vereniging haar activiteiten zo normaal mogelijk voort te zetten. Enkele afdelingen hielden na mei 1940 nog wel hun gebruikelijke kameraadschappelijke bijeenkomsten, heel voorzichtig gecoördineerd door het hoofdbestuur. Maar op 9 februari 1942 volgde de definitieve opheffing. De Duitse maatregel trof tienduizenden particuliere orga-

nisaties, waaronder alle die in dit artikel genoemd zijn. De vereniging werd geliquideerd en alle bezittingen en bescheiden, waaronder het archief van zowel het hoofdbestuur als de afdelingen, werden door de Duitsers in beslag genomen om na de oorlog meestal niet meer boven water te komen. Veel van de organisaties die na de oorlog niet werden heropgericht zijn vergeten geraakt. Dat lot was de AVNRO niet beschoren. Al snel na de bevrijding kwamen de vooroorlogse bestuursleden bij elkaar voor de heroprichting van de vereniging. Die vond in 1946 plaats. Sindsdien beweegt ze mee met de ontwikkelingen in maatschappij en krijgsmacht. Op haar hoogtepunt in de tweede helft van de jaren vijftig telde de vereniging ruim 3.600 leden. Dat aantal liep in de jaren erna gestaag terug tot circa 1.100 in 2017.

Ook voor de reserveofficieren braken er na 1945 nieuwe tijden aan. Een nieuwe krijgsmacht moest worden opgebouwd, een krijgsmacht die moest opereren in NAVO-verband. Het vooroorlogse kadernilitieleger bleef het model. Dat resulteerde in de opleiding en training van grote aantallen dienstplichtigen en het achter de hand houden van nog grotere aantallen reservisten in mobilisabele eenheden. Deze aantallen waren echter

niet meer nodig voor het beroepsleger dat na de afloop van de Koude Oorlog in fasen werd opgebouwd. Na opschorting van de opkomstplicht in 1996 nam het aantal reserveofficieren in een aantal kleine en grote reorganisaties drastisch af. Op 1 januari 2008 werden de arbeidsvoorwaarden van alle militairen, ongeacht de aard van hun dienstverband, gelijk getrokken. De krijgsmacht kent sindsdien uitsluitend nog beroepspersoneel met een aanstelling voor bepaalde of onbepaalde tijd – allen actieve militairen. Als we reservistenschap beschouwen in relatie tot het spanningsveld vrijwilligheid versus plicht, dan is daarmee, na een lange periode van kaderplicht, de reserveofficier min of meer terug bij af – bij vrijwilligheid. Er zijn verschillen, die passen bij de periode. Zo moest het reservekader goedopgeleide dienstplichtigen verleiden met de belofte van inkomen en positie, terwijl reservisten van alle rangen nu parttime professionals zijn. Wat alle reserveofficieren in alle perioden echter met elkaar verbindt, is dat zij hun hoofdkomen verdienen in de burgersamenleving en slechts parttime beschikbaar zijn voor de krijgsmacht. Zij zijn in de eerste plaats burger en daarnaast militair, kortom “twice a citizen”.

DE DONDERBUS

Inkoop - Verkoop - Ruil

Antieke wapens, Orden, Militaria, Uniformen, Uitrustingsstukken, Documentatie
Eerste en Tweede Wereldoorlog, Aankopen van gehele verzamelingen.

Adres:

Oostzeedijk beneden 213 A, 3061 VW Rotterdam
Geopend vrijdag van 19-21 uur, zaterdag van 11-18 uur
Telefoon: 010-4140267, Telefoon privé: 0186 60 23 38
Website: www.donderbus.com

Symposium Hollandse krijgsgevangenen

Drs. Corstiaan Prince

Aandachtig luisterend publiek.
Foto: Wim Adriaansen.

Vraaggesprek over het koloniale verleden onder leiding van Rolf de Winter met Piet Kamphuis en Carin Gaemers.
Foto: Wim Adriaansen.

Zolang er oorlog bestaat worden er krijgsgevangenen gemaakt. Niettemin is krijgsgevangenschap een fenomeen dat in de meeste militair-historische werken slechts terloops aan bod komt. Specifieke studies over dit onderwerp zijn nauwelijks voorhanden. Dat is best opmerkelijk, want de manier waarop krijgsgevangenen worden behandeld zegt veel over de “oorlogscultuur” van een bepaalde periode.

Om dit onderwerp onder de aandacht te brengen organiseerde *Mars et Historia* in samenwerking met *Holland Historisch Tijdschrift* op vrijdag 29 september 2017 in Museum Vlaardingen een symposium met de titel “Hollandse krijgsgevangenen”. De bezoekers kregen een gevarieerd programma voorgeschoteld, waarbij voldoende voer voor discussie ontstond. Gijs Rommelse vervulde zijn rol als dagvoorzitter met verve. Op een onderhoudende manier wist hij verbanden te leggen tussen de verschillende voordrachten, waarbij het natuurlijk hielp dat dit een onderwerp is waar hij veel van af weet. In zijn inleiding benadrukte hij dat het onderwerp krijgsgevangenen niet alleen interessant is vanuit militair-historisch oogpunt, maar ook belangrijke politieke, culturele en maatschappelijke elementen bevat. Het symposium beoogde dan ook de veelzijdigheid van dit thema te belichten. Hierin is het zeker geslaagd.

De eerste bijdrage verzorgde Annette de Wit van het Marinemuseum in Den Helder. Zij vertelde over de ontwrichtende werking van de oorlog op de vissersgemeenschappen in de Maasmond in de zeventiende eeuw. Haar aandacht ging niet zozeer uit naar de krijgsgevangenen zeelieden als wel naar het lot van de achterblijvers. Hoe hielden deze gezinnen het hoofd boven water als hun mannen in krijgsgevangenschap verbleven? In die periode was de economie in plaatsen als Schiedam, Maassluis en Vlaardingen sterk afhankelijk van de visserij. Behalve voor de grillen van de Noordzee moesten de vissers ook op hun hoede zijn voor kapers. Meestal kwamen die uit Duinkerken, maar het gebeurde ook dat vissers in handen vielen van Barbarijse zeerovers afkomstig van de Noord-Afrikaanse kusten.

De Wit stelde dat de vrouwen niet bij de pakken neer gingen zitten als hun mannen in krijgsgevangenschap verdwenen. Zo organiseerden zeemannsvrouwen in Maassluis een loterij om losgeld bij elkaar te krijgen. Maar in veel gevallen waren de achterblijvers afhankelijk van de bedeling. Voedselschaarste in combinatie met de knagende onzekerheid over het lot van hun mannen kon de vrouwen opstandig maken. De Wit haalde een voorbeeld aan waarin de vissersvrouwen collectief verhaal gingen halen bij het bestuur van Maassluis.

Jeroen ter Brugge, wetenschapsconservator bij het Maritiem Museum Rotterdam, nam ons mee naar het verhaal over de retourvloot van de VOC die op 14 juni 1795 bij Sint-Helena grotendeels in handen viel van de Royal Navy. Hij vertelde hoe het Maritiem Museum onlangs op een veiling van Christie's in Londen een schilderij heeft aangekocht waarop deze episode wordt verbeeld. Een op het oog weinig spectaculair doek dat echter een belangrijk verhaal vertelt over de teloorgang van de "Edele Compagnie".

De Nederlandse opvarenden werden als krijgsgevangenen naar Engeland vervoerd. Daar kregen de officieren een voorkeursbehandeling ten opzichte van de overige bemanningsleden. De meeste VOC-officieren waren na een jaar al terug in Nederland, meestal in het kader van een gevangenenruil. De manschappen werden daarentegen onder erbarmelijke omstandigheden weggestopt in *prison hulks*, afgedankte schepen. In Nederland, waar na de Franse inval een politieke omwenteling had plaatsgevonden, toonde de overheid nauwelijks aandacht voor het lot van de krijgsgevangenen. De meeste mannen konden pas na de sluiting van de Vrede van Amiens (1802) terugkeren naar huis.

Ten tijde van de Eerste Wereldoorlog was de positie van krijgsgevangenen veel duidelijker omschreven in internationale verdragen. Wim Klinkert, hoogleraar aan de Nederlandse Defensie Academie, vertelde over Duitse en Britse militairen die hun krijgsgevangenschap in Nederland doorbrachten. Vanaf het begin van de oorlog interneerde ons land militairen van buitenlandse mogendheden die om verschillende redenen ons grondgebied hadden betreden. Strikt genomen waren deze militairen geen krijgsgevangenen, maar waren zij geïnterneerd. Als neutrale staat moest Nederland erop

De Britten wisten op 14 juni 1795 bij Sint-Helena de retourvloot van de VOC te kapen. De Britse maritieme schilder Thomas Luny maakte in 1797 een olieverfschilderij over deze gebeurtenis. Tegenwoordig is dit doek in bezit van het Maritiem Museum Rotterdam.

Maritiem Museum Rotterdam, inventarisnummer P4146.

toezien dat deze militairen niet meer aan de strijd konden deelnemen.

Op 2 juli 1917 werd in Den Haag een verdrag getekend, waarin Nederland zich verplichtte tot het opnemen en verzorgen van Duitse en Britse krijgsgevangenen. Een bijzondere gebeurtenis volgens Klinkert, want het ging hier om de enige diplomatieke overeenkomst tussen het Verenigd Koninkrijk en Duitsland tijdens de Eerste Wereldoorlog. Dat de Britse en Duitse delegaties in twee aparte ruimtes verbleven, waarbij de Nederlandse onderhandelaars heen en weer moesten lopen, tekende de gespannen sfeer.

Om de krijgsgevangenen zo veel mogelijk gescheiden te houden, werden de Britten in de omgeving van Den Haag geplaatst, terwijl de Duitsers in de regio Rotterdam verbleven. Een van de bepalingen uit het verdrag was dat de krijgsgevangenen geen economische activiteiten mochten uitvoeren. Tevens mocht de opvang het gastland geen geld kosten, maar waren alle kosten voor rekening van het land van herkomst. Nederland schoot het geld voor, maar in 1922 was alles keurig terugbetaald of verrekend. Het idee van het opnemen van buitenlandse krijgsgevangenen door een neutrale mogendheid was van oorsprong een Zwitsers idee dat voor Nederland aantrekkelijke kanten had. Naast humanitaire opvattingen speelden politieke overwegingen een rol. Het opvangen van krijgsgevangenen van beide partijen versterkte de positie van de Nederlandse neutraliteit. Dit voorbeeld laat zien dat het thema krijgsgevangenschap veel verrassende kanten heeft.

In mei 1940 verbleven Duitse krijgsgevangenen onder heel andere omstandigheden in ons land. Over dit onderwerp sprak Jelmer Rotteveel, buitenpromovendus aan de Universiteit Leiden. In de Nederlandse oorlogsplannen was niet of nauwelijks rekening gehouden met

Aankomst van een Britse krijgsgevangene in de haven van Rotterdam, 1918.

Nationaal Archief, Den Haag, Dienst der Geïnterneerde Krijgsgevangenen, nummer toegang 2.05.42, inventarisnummer 94.

Wim Klinkert in gesprek met Rolf de Winter.
Foto: Wim Adriaansen.

grootschalige luchtlandingen op strategische punten in Zuid-Holland. Het Bureau ter Interneering kon in mei 1940 de grote aantallen Duitse krijgsgevangenen die bij de strijd rond Den Haag en Rotterdam waren gemaakt amper verwerken. Fort Spijkerboor raakte al snel overvol, waarna in allerijl vooral in de omgeving van Den Haag nieuwe locaties werden aangewezen. In IJmuiden werden de Duitse militairen voordat ze op transport werden gezet naar Engeland, eerst ondergebracht in de kelders van de Vishallen. Rotteveel benadrukte dat over de opvang van Duitse militairen in de meidagen 1940 nog weinig onderzoek is gedaan. Hij hoopt dat zijn verhaal de aanzet vormt tot een veelomvattend onderzoek.

Een onderwerp dat de komende jaren ongetwijfeld niet hoeft te vrezen voor een gebrek aan belangstelling, is het omvangrijke onderzoek dat momenteel plaatsvindt naar oorlogsmisdaden tijdens de Indonesische Onafhankelijkheidsoorlog. In een vraaggesprek met Carin Gaemers (redactie *Holland*) en onze voorzitter Rolf de Winter gaf Piet Kamphuis, sinds kort oud-directeur van het NIMH, een boeiend inkijkje in het besluitvormingsproces dat ertoe leidde dat het kabinet in 2016 groen licht gaf voor een diepgravend onderzoek naar het geweld dat zich afspeelde tijdens de dekolonisatieoorlog in Indonesië tussen 1945 en 1950. Bij dit onderzoek werkt het NIMH samen met Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde (KITLV) en het Instituut voor Oorlogs-, Holocaust- en Genocidestudies (NIOD). Kamphuis beschreef het moeizame proces dat zich jarenlang achter de schermen afspeelde, waarbij de politiek in Den Haag er langzaam van doordrongen raakte dat de tijd rijp is voor een omvangrijk onderzoek naar het gewelddadige optreden in Indonesië.

In de vorige eeuw hebben historici als Lou de Jong en Cees Fasseur (de *Excessennota* uit 1969) al geschreven over het ontspoorde geweld van het dekolonisatieproces en recentelijk verscheen de lijvige studie van Rémy Limpach, *De brandende kampongs van Generaal Spoor*. Maar nog niet eerder zijn op deze schaal de kennis en onderzoekscapaciteit van verschillende onderzoeksinstituten gebundeld, waardoor kruisbestuiving tussen verschillende disciplines mogelijk wordt.

Kamphuis vindt het een hoopvol teken dat Nederland eindelijk kritisch naar dit deel van zijn koloniale verleden durft te kijken. Hij hoopt dat het onderzoek zal leiden tot een beter inzicht in de dynamiek van het dekolonisatieproces, waarin meerdere conflicten tegelijk aan de gang waren. Bij het onderzoek zijn ook Indonesische wetenschappers betrokken, zodat ook deze kant van het verhaal aan bod komt. Hier zitten wel haken en ogen aan. Vanuit de Indonesische overheid is er weinig animo om kritisch naar het eigen verleden te kijken. Liever houdt Jakarta de nationale mythe in stand van een massale opstand tegen de Nederlanders. Dat er tussen 1945 en 1950 niet alleen tegen de Nederlanders werd gestreden, maar dat ook sprake was van grootschalig (onderling) geweld tegen vermeende collaborateurs, communisten en andere etnische groeperingen, doet afbreuk aan deze nationale mythe. Het wordt een grote uitdaging voor het onderzoeksteam om dit complexe verhaal, dat vele lagen kent, in kaart te brengen.

Deze periode ligt ook nog altijd zeer gevoelig in de Nederlandse samenleving, denk aan de Indiëveteranen of de slachtoffers van de Bersiap-periode. De onderzoekers dragen daarom volgens Kamphuis een grote verantwoordelijkheid. De resultaten van hun onderzoek zullen ongetwijfeld veel media-aandacht krijgen en sterke emoties oproepen binnen de maatschappij, maar Kamphuis is ervan overtuigd dat de kwaliteit van het onderzoek dusdanig zal zijn dat de uitkomsten een stevig debat kunnen weerstaan.

Anders dan in oorlogen tussen westerse staten, waarbij de rechten van krijgsgevangenen in ieder geval op papier helder zijn omschreven, is geweld tegen vermeende tegenstanders die niet (meer) in staat zijn zich te verweren, een kenmerk van ongeregelde oorlogen. Dit was zo in Indonesië, in Bosnië en is nog steeds zo in conflictgebieden als Syrië en Irak. Wellicht kan het onderzoek naar de dekolonisatieoorlog in Indonesië ons helpen het karakter van hedendaagse conflicten in de niet-westerse wereld beter te begrijpen. Conflicten waarin het gebruik van geweld niet is gebonden aan "spelregels", maar iedereen in potentie vogelvrij is.

Boekbespreking

En Garde, de invoering en het gebruik van blanke wapens bij het ceremonieel van de Koninklijke Luchtmacht 1913-2016

Dr. Wim Adriaansen

Jacques Bartels, ***En Garde, de invoering en het gebruik van blanke wapens bij het ceremonieel van de Koninklijke Luchtmacht 1913-2016***

Uitgave in eigen beheer (te bestellen: jac.bartels@planet.nl), 2017

70 pag., groot formaat, hardcover

ISBN 9789082730609

€ 35,- (voor leden van Mars & Historia € 30,-) inclusief verzendkosten

Jacques Bartels schetst in zijn boek de geschiedenis van onze luchtmacht, en wel de ceremoniële kant. Daarbij legt hij de nadruk op het uniform en, als onderdeel daarvan, het blanke wapen, de sabel en de ponjaard. Als zodanig is het een welkome aanwinst op de bestaande literatuur. De operationele kant, waarover al vele boeken zijn verschenen, wordt in het zeer leeswaardige boek van Jacques Bartels slechts eenmaal aangeroerd, waar hij aandacht geeft aan de ponjaard, van oorsprong een middeleeuwse aanduiding van een kort steekwapen. Er is aanvankelijk sprake van de benaming "luchtmachtdolk" daarbij refererend aan een steekwapen dat een lucht varende als deel van zijn uitrusting aan boord heeft om in geval van nood (doorprikken van een dinghy, afsnijden van parachute-touwen) te gebruiken. Deze dolk zou dan dienen als symboliek voor de vliegerdolk. Maar die benaming heeft het wapen niet gekregen.

Sinds 1913, het jaar van de oprichting, heeft de Luchtvaartafdeling deel uitgemaakt van de landmacht. Na de Tweede Wereldoorlog hebben de Luchtstrijdkrachten geleidelijk een eigen plaats gekregen binnen de krijgsmacht. Dat culmineert in de instelling van het Commando Luchtstrijdkrachten in 1947. Wat de opmaat is tot de verzelfstandiging in maart 1953. Rond die tijd

doet zich de behoefte gevoelen om, naast andere delen van de krijgsmacht met een langere historie, te beschikken over een eigen ceremonieel tenue. De realisatie ervan wordt versneld door de officiële inhuldiging van koningin Juliana in 1948, waar voor het eerst luchtmacht-militairen onderdeel zijn van wat Bartels omschrijft als 'in kleurrijke uniformen gestoken militairen' die aan het grote publiek een warm applaus ontlokten.

Hoewel het blanke wapen, ponjaard en sabel, het onderwerp zijn van het boek, plaatst Bartels de ontwikkelingen en verwickelingen daaromheen tegen die van de ceremoniële en gelegenheidstenuen, waarvan zij deel uitmaken. Punten van aandacht zijn dan vooral welke militair welk uniform mag dragen en hoe voor de onderscheiden categorieën militairen dat uniform er zal uitzien. Verschillen zijn er voor officieren, adjudanten-onderofficier en onderofficieren, maar ook voor mannelijke en vrouwelijke militairen (ponjaard versus handtas) en voor geestelijk verzorgers, die immers aan militairen gelijkgestelde burgers zijn. Dit alles vindt in de tijd zijn weerslag in voorstellen voor de uniformering, in adviezen die al of niet gewijzigd zijn overgenomen en in de besluitvorming, maar toch, een discussie die voortduurt en nog niet is afgesloten. Aan het einde van zijn boek doet Bartels dan ook nog een aantal voorstellen die hij na het schrijven ervan heeft voorgelegd ter verbetering van manco's in de voorschriften. Die zijn alle inmiddels geëffectueerd.

Eresabel, presentsabel, herinneringssabel, sabel op naam en standaardsabel. Bartels geeft op een boeiende wijze, soms vergezeld van onderkoelde humor, een beeld van de realisatie van dit ceremoniële wapen en het gebruik ervan in de praktijk. Geconcludeerd mag worden dat zijn studie een knap stuk werk is.

Bartels voegt nog een hoofdstuk toe over het belang van ceremonies, tradities en ceremonieel vertoon in onze krijgsmacht, alsmede het koesteren van oude gebruiken, mits die zinvol zijn in het kader van saamhorigheid. Ook binnen de luchtmacht als een hightechorganisatie concludeert de auteur tot een volmondig ja. De Koninklijke Luchtmacht mag volgens hem daarom trots zijn op haar ponjaard en vooral haar sabel.

Het boek, voorzien van een aantal passende historische foto's, is in een beperkte oplage gedrukt waarvan nog een klein aantal exemplaren beschikbaar is. De auteur overweegt een tweede druk wanneer door het aantal bestellingen daaraan behoefte bestaat.

Literatuursignaleringen

Adri van Vliet, Bastaard van Oranje. Justinus van Nassau: admiraal, diplomaat en gouverneur (1559-1631)

Uitgeverij Walburg Pers, 2017
256 pag.
ISBN 978-94-6249-233-2
€ 29,50

Regina Grütter, Kwesties van leven en dood. Het Nederlandse Rode Kruis in de Tweede Wereldoorlog

Uitgeverij Balans, 2017
480 pag.
ISBN 978-946003-653-8
€ 24,95 (e-book € 12,99)

Gerrit Valk, Vechten voor vijand en Vaderland. SS'ers in Nederlands-Indië en Korea.

Uitgeverij Boom, 2017
160 pag.
ISBN 978-908953-571-9
€ 18,50

H. van der Linden en J. van Raan, Utrecht en de Eerste Wereldoorlog

Uitgeverij Aspekt, 2017
516 blz.
ISBN 978-946338-149-9
€ 24,95

Theo Gerritse, Rauter. Himmlers vuist in Nederland

Uitgeverij Boom, 2017
600 pag.
ISBN 978-946105-528-6

N. Makdoembaks, De Goslar-affaire: ontmaskering van een geheime militaire missie

Uitgeverij De Wordenwinkel, 2017
406 blz.
ISBN 978-907628-628-0
€ 24,95

Jeroen Koch, Oranje in revolutie en oorlog; een Europese geschiedenis, 1772-1890

Uitgeverij Boom, verwacht januari 2018
500 pag.
ISBN 978-902440-957-0
€ 39,90

